

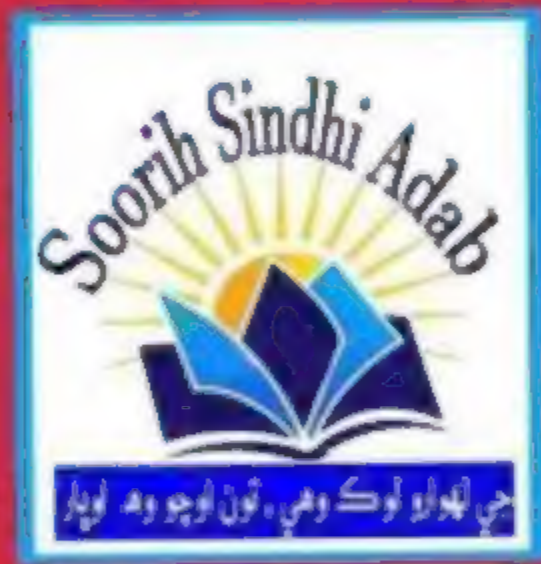
انسان

جي تاريخ

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

ڏيپلائيءَ جو ڪتابي سلسلو نمبر ۱۲۰

انسان جي تاريخ

از

م. ع. ڏيپلائي

هوڻو ڪڇو

جلد ۲ هزار

۱۹۷۷

قوت پڻ ڇپو

ڏيپلائي اڪيڊمي

الهندو ڪڇو - حيدرآباد سنڌ

فهرست

صفحہ	موضوع	پاڻي
۱	پتھر جان پاڻ	۱
۱۳	انسان سوچي تو	۲
۲۰	ابتدا ۽	۳
۲۶	سروچ مجاہد	۴
۳۲	حقی عالم جو زور	۵
۴۰	ہارون کسی شخصیت	۶
۴۱	ہارون ثری	۷
۴۲	خلاصہ جلال ۽ خلقی عالم	۸

هيءُ ڪتاب

سنڌ جي وڏي عالم، صحافي ۽ قانون دان - عربي ۽ انگريزيءَ جي ماهر ۽ علامہ آءِ آءِ قاضي رحمہ جي خاص صحبت ڀاتہ

جناب الحاج قاضي احمد محمد صاحب

ايم.اي.ايم.اي.ڊي، ايل ايل بي

پريسپال سنڌ لاءِ ڪاليج ھيدرآباد

جي نيڪ نالي تي معون ڪريان ٿو. جنهن شايد ۱۹۴۲ ڌاري، پڪ کان پهرين مونکي اها واقفيت ڏني، نه انسان، ڪنهن مٿيءَ جي هٿ ۾ ڦوڪ ڏيڻ سان چڪ ڏيئي ڪونه اٿي ويٺو، بلڪ هو هڪ سٺل (جرٿومڙي) مان ارتقا ڪري انسان جي صورت ۾ آيو آهي، پر ان وقت مونکي انهيءَ ڳالهه جي سمجهڻ جيترو شعور ڪونه هو. جماعت اسلاميءَ جي چڪر ۾ پريءَ طرح جڪڙيل هجڻ سبب قاضي صاحب کي حقارت مان ائين چئي اٿيس، ته اسين ته پاڻ کي انسان جو اولاد ٿا سمجهون، جهڙيءَ پاڻ کي باندڙ جو اولاد سمجهن، سي ڀلي سمجهن. قاضي صاحب کلي ٻيو ۽ چيائين هاڻ اڃا اوهان کي ڇا سمجهايان، وڃي مطالعو ڪريو.

(ب)

مون ان وقت نازو علامہ پرویز جو ڪتاب معارف القرآن حصہ
ٻيو ورتو هو، ان ۾ به اهڙي مفهوم جا لفظ ڏسي ان کي به اڇلائي
ڇڏيو، جو حاجي احمد علي مجذوب کي مفت ڏيئي ڇڏيو. ۽ پوءِ
وري ۱۹۶۵ ۾ عاليجناب ڊاڪٽر ذڪر حسين مرحوم جو ساڳئي
موضوع تي شاگردن لاءِ لکيل ڪتاب ”انسان کي ڪهائي“ پڙهي
ان کي به خطري چنڊ ڪڍيو ته اوهان کي جي ههڙا خيال پڪوڙڻا هون
علم ڳڙهه، بوليورستيءَ جا ۱۲۰۰ ڀڳهار ڇڏي اتي ۷۰ روپين تي ڇالاءِ
آيا. هن شريف انسان به ڏاڍو سنجيدو خط لکيو ته جذبات جي وهڪري
۾ ته هو، سنجيده ٿي علمي مطالعو جاري رکيو.

آخر جنهن ۱۹۴۹ جي شروع ۾ انجمن ترقي اردو جو ڪتاب
”جدید معلومات سائنس“ پڙهيو، ته ان ۾ اهي ساڳيا لفظ پروڙي تفصيل
سان سليس اردوءَ ۾ قرآن شريف جي آيتن سان ڏنل هئا، جي پڙهي ڄڻ ته
ڪپاٽ کلي ويا ۽ ساري حقيقت سمجهه ۾ اچي ويئي. پوءِ انهي موضوع
تي ٻيا ڪافي ڪتاب پڙهي ۱۹۵۷ ۾ هيءُ ڪتاب تاليف ڪيو.
اميد ته ٻين به حق جي ڳولائڻ جا ساڳيا طرح ڪپاٽ کڻندا، باقي انهن
پڙهيل جاغلن جي ته مغز ۾ ڪڏهن به ڳالهه ڪانه وهندي، جن کي
شعوري طرح اڃا اها به خبر ڪانهي، ته سچ الهندي کان لهي
وري اڀرندي کان ڪئن ٿو اڀري ۽ ڌرتي روزانه ويهه لک ميل ڪئن
پهتي اڏاسي! ۽ سندن ٽيون درجو پڙهندڙ چوڪر جي ڪتاب ۾ به
اهڙا اکر ڏسي، ويهي ان جي مخالفت ۾ به ٺوٺ لکن.

سدائين سيڪڙاٽ

محمد عثمان ڏيپلائي

پنهان جان پاڻ ۾، ڪم ۾ روح رهڻ،
تم ڏکڻ ڏونگر ڏهه، ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه،
پنهون تهس پاڻ، سسلي تان سور هوا
(شاه)

دلا تاڳي درون ڪاخ- معازي
 ڪئي مائند طفلان ڪاخ ٻياري؟
 ٽولي آن دست ڀرور مرغ ڪستاخ،
 ڪم بود آشيان بهرون ازين ڪاخ!
 ڇهرا زان آشيان بيگانه گشتي؟
 ڇو درٿان، چنڊر اين ويراڻ گشتي!
 بيفشان بال و ڀر ز آهوش ڪاخ،
 بهر تا ڪنگر اهو ان افلاڪا
 خليل آسا در ماهر يقين زن،
 لـوائـي ”لا آهـب الـافـلين“ زن!
 (حضرت جاسي رحم)

اي انسان !

تون هن (غلامي ۾ جي) غير حقيقي ماڙي ۾
ٻارن وانگر،

ڪيستائين مٽي ۾ مان راند ڪندڙين؟
نون ته اهو ٻارو ٻالھل پکي آھين،
جنھنجو آڪرو انھي ۾ ماڙي ۾ کان ٻاهر آھي !
تون ڇا جي لاءِ،

انھي آڪري کان اڻ وائف بنجي،
ذھن وانگر، هن (غلامي ۾ جي) سچ جو آلو ٻٽو وٺين؟
آھي !

اھي ڏور پھل ڪٽڻ ڪٽڻ ڪٽڻ ڪٽڻ،
(آزادي ۾ جي) آسماني ايوالن تائين اڏام !
(وھن جي دليا کان اڪري) صحيح حقيقت جي سلسلہ جو دروازو کول ڪاھ،
۽ اعلان ڪر، ته

ھونڪي اھي اصل لڏا وٺن،
ھي

روال پڌر آھن !

”توڻي هاڻ ٽڪڙو، توڻي وجهين وڪ،
 لکئي منجهان لڪ، ذرو نه ضايع ٿئي!“
 هو ضرور اهو جواب ڏيندو،
 چاڪاڻ ته مٿان هيءَ مجبور ۽ مظلوم ملڪ
 سندن چار مان لڪڻ لاءِ هٿ پير هڻي

ٽڪل دماغ، تصديق لاءِ

وهي ٿو

رهبران دين مٿن وٽ
 جي رهبر پاڻ به چورن وانگر رت پي رهيا آهن!
 هو ڪدم چوڌري صاحبن جي تصديق ڪن ٿا،
 نه فقط تصديق،

مگر ان سان گڏ اهو ارشاد به فرمائين ٿا ته:
 ”ملڪ الله جو آهي،

جنهنکي گهرندو آهي، ان کي ڏيندو آهي،
 ۽ لا ڇڪڻهن غريب نه هجن،
 نه زڪوات جو فرض ڪهڙن ادا ٿئي؟“

پریشان دماغ

طاقت ۽ ڪون حاصل ڪرڻ لاءِ
 روحاني بهشتون ڏي رجوع ٿئي ٿو،
 ته اٿان ته ماڳهين اما رشد و هدايت نصيب ٿئي ٿي ته:
 ”دلها هڪ ٻولي آهي ۽ ان جا طالب ڪٿا
 دلها جا طالب ڪڏڙا آهن ۽

مرد فقط ”مولا جا طالب“ آهن،
 (ان ڪري ئي اسين حقدار آهيون نه اوهان جي
 نالين خواه عورتن سان مجازي عشق ڪمڙيون)
 دلها سون لاءِ ليد خالو آهي،

نظر بلند ڪريو،
فقط آسماني عيش جو تصور ڪريو
غريب وسوڙل
جهيڙا آهن آسمان جو تصور ڪيو،
آهستي آهستي محسوس ٿيو،
تہ سندس زمين بہ
سندس ٻيون هيٺان نڪري ويئي!
* هائي هو پاڪاري پاڪاري چوڻ لڳو:
خداوندا! تيرے سادہ دل بندے ڪھان جائين؟
ڪم درويشي پي ڪھاري ھے، سلطاني پي ڪھاري!
* * * *

هو آسمان ڏانهن ٺھاري پاڪاريندو رھيو،
ڪڏھن آھمي چمنين جي صورت ۾
مگر جيانھن هٿان ٺھڪندڙ ٺھل جي ڊيگھن ۾ سڙندو رھيو!
ڪنھن مھل بنگالي بکھن جي صورت ۾
پر ڪاڪٽ جي آسپاس ڪتن ڪانگن کان ٻنڄي
چالھن لکن جي تعداد ۾ ٽڙي ٽڙي مٽوا
ڪنھن وقت ڪاٽي پگھن ۾ جناھي مجھدن جي ويس ۾
پروھن لکن جي تعداد ۾ قتل عام ٿي چڪو،
سندس سوا لک ھورتنون ٺھن وار ٺھون،
سندس ڍار ڪروڙ انسان درٻار خاڪ ٻسڻ ٿيا!
ڪنھن زماني ۾
خليفۃ المسلمون، اميرالمؤمنين، جي سارھ ھوڻ
بغداد جي مسجدن ۾
چنگيزي فوجن تي بد دعائن جو وڏو ڪارو وجھندڙن جي صورت ۾
مگر سچا سارا چوڻھو ڏينھن لڳو لڳ ڪسندو رھيو،
۽ پاڻ ڪروڙ ٻورو ٿي ويسا
لما يڪت عليھم السلام!

انسان جي تاريخ

هن تي آسمان ڪوبه لڙڪ ڪونه ڪاريو

جڏهن چور چوري ڪري پڄي ويندو آهي،
سڄي پيرن لڙائي جي وچ ڪري آهي نه ٻيندا آهن،
نه لاچار ابتا پير کڻبا آهن،
جڏهن ”ڪپوٽ“ هٿ

اهن ٽاڙان جي ٻيرويءَ ۾ تباهيءَ ۾ برباديءَ کان
سواءِ ٻيو ڪوبه نه ڏسندو آهي،
نڌن لاچار

هو ”ڪپوٽ“ پنهنجي ڪا پنهنجي راه کولهندو آهي،
۽ دنيا جي تاريخ شاهد آهي ته
دنيا جون سڀ ترقيون
انهن جون ئي ايجاد ڪيل آهن،
جن کي سندن وڏا
”ڪپوٽ“

جي معزز خطاب سان سرفراز ڪندا هئا.

پوءِ جڏهن

سڀ کان ننڍڙو ڀاءُ
وڏن ڀائرن جا موهڙا سهي
”سگ“ هاش وڀرادر خورد مياش

تي عمل ڪري

هڪڙو ڇٽو ڪٽو ٻڌجي،

وڏن ڀائرن کان سندس حق زوريءَ ڪسيهندو آهي،

نڌن وڏا ڀائر به کيس بنا دير جي

”اسانجو ڀارو ڀاءُ“ سڏي خوشامد ڪندا آهن،

ته متان اڳيان حساب حساب نه ڇڏو ڪرڻا

جڏهن ڦٽن تي ملر پٽيون ڪري ڪري ڪڪ ٿي پيو آهي،
 ۽ هڪڙا چئن کان ٻيا ٽهندا ويندا آهن،
 تڏهن انهي کان سواءِ ٻيو ڪوبه چارو ڪونهي
 ته مرض جو اصل بنياد معلوم ڪجي،
 سندس اصل ٺڪالي جا پير ڪڍجن ۽ صحيح سببن
 جي سچي واقفيت حاصل ڪجي،
 ڇاڪاڻ ته

مورين پرشالين،

سڀني دکن،

سڀني غمگينن،

جواصلي ڪارڻ

”جهالت“ يا ”اڻ واقفي“ آهي

۽ انهيءَ اڻ واقفيءَ کي دور ڪرڻ خاطر

هرڪنهن انسان لاءِ اهو ضروري آهي ته

هو پنهنجي سموريءَ تاريخ تي صحيح طر سان نظر وجهي،

ان جي پوري پوري واقفيت حاصل ڪري،

گپوڙن ۽ حقيقت کي پرکي،

ته، ڏوڪن ۽ فرين جي چار کي تار تار ڪرڻ،

وهي آهن ۽ اسين کي ٽوڪر هڻڻ،

هن لاءِ بلڪل آسان ۽ آسان تر ٿي پوندي،

هن کي چڱيءَ طرح معلوم ٿيندو ته

من عرف نفعه فسق عرف ربه

جنهن پنهنجي پاڻ کي پروڙيو،

تنهن بيشڪ سندس رب کي به پروڙيو،

ان وقت کيس محسوس ٿيندو ته

علامه اقبال ڪهڙو نه حقون رستو ٻڌايو آهي ته،

خودي ڪو ڪر باز اٿنا، ڪه هر تقدير سڄي پهاڙي

خدا بلديءَ جي خود رچي، ”بتا ٿوري رضا ڪهاڙي؟“

اي مهينجا ڏهه ارا انسان پاء!
 تنهنجي انهي خوديءَ کي بد ڪرڻ خاطر،
 تنهنجي پاڻ سڃاڻڻ لاءِ،
 ۱ تنهنجي اڳيان
 اهي ”ابتا پهر“
 پيش ڪريان ٿو،

جي تنهنجي ۽ پنهنجي خير خواهن
 تنهنجي ۽ پنهنجي بهبودي گوليندڙن،

قيد خالن،

فتڪن،

جيئري جلائڻ،

قاسين،

گولين،

۽ ٻين بيشمار - ڙاڻن سھڻ مان ٻئي ڪيا آهن.

هي ”ابتا پهر“ بيشڪ آهن،

پر ”گپوڙا“ نه آهن.

هي بار بار هر ڪم حقيقتون آهن.

هي توکي هرگز نه چولندون ته هنن تي
 بلڪه هي ته توکي بار بار چولندون ته

اڪيون ڪول،

عقل هلا،

سوچ ڪر،

اڳين جي غلطي کي هرڪ،

هو جن به ڪڙن ڪوپن ۾ ڪريا، انهن کان پاسو ڪر.

هو جنهن به والي نه والي تي پلا آهن،

انهن تي تون ئي رهبر بنج.

هنن جو ست جتي منجهو آهي،

اهي تون ئي ڳنڍڻ کي سلجھائڻ جي ڪوشش ڪر.

تون ڪڏهن به انڌو، ٻوڙو ۽ گونگو سڄي عقل کان ماري نه لڃ،
ڇاڪاڻ ته

بدلنهن سحر وارا آهي آهين، جي
گونگا، ٻوڙا ۽ انڌا آهين،
جي عقل ڪم نٿا آڻين.

سلڳ جا انسان!

آءُ تو سان آهيان، تون منهنجو آهين،

آءُ جڏهن دلها جي انسانن کي

ٺو ۽ مون کان گهڻو اڳتي وڌيل ڏسان ٿو،

جڏهن پاڻ تي ڊبل غلاسي مڙهيل ڏسڻ ٿو

تڏهن مونکي به رهن ٿئي ٿي، نه ڇو نه

تو ۽ آءُ به

غدا سان اٿي،

ڪر موڙي،

جوتن پريل سوڙ کي پري اڇلائي،

الهن انسانن ڏي قسم وڌايون، جي

پنهان انهي پر فضا باغ ڏي وڌي رهيا آهين،

جهن هيٺان دلپسند، ملي ۽ صاف پاڻيءَ، ڪم، ماڳي ۽

هي نقصان، دل کي راحت ڏيندڙ ۽ پاڪ شراس

جون ٺهرڻ وهي رهيون آهين،

جنهن ۾ هر قسم جا ميوا، هر ڪجهه، دوسر ۽

هر قسم جا عيذا طعنائون،

هر قسم جي پڪين ۽ مڃين جا عيذا ۽ شراب نه ٿين وارا گوسخت،

گهريل لذڪار ۽ گرميءَ پريل ڪمرن واريون

عديون صحت بخش چايون آهين،

صحت مند سائينس آهين،

خوبصورت ۽ شاداب اولاد ٿئي ٿو،

جتي جي رهائڪن جو دوسر سڀ ايترو غائب ۽ زهر ٿو،

جو سردي گرمي، اس ۽ ڇانو،
 سڀ هنن جي اختيار ۾ رهي ٿي.
 هنن جا سڀئي ڪم ڪان خالي رهن ٿا.
 هو جيڪي گهرن ٿا، سو اتي ڪن ملي ٿو.
 جتي وڃي چاهين ٿا، اتي وڃي سگهن ٿا.
 هو دائمي نعمتن ۽ راحت ۾ سرور رهن ٿا.
 ۽ هنن جو عقيدو آهي ته:
 عمل ۾ زلادگي ٻئي ۾ جست ٻي جنم ٻي،
 ۽ خاڪي انهي فطرت ۾ نه نوري ۾ نه ناري ۾ ا
 هلهلڪا ڀڃارا ساڙي ڳاهاڻيادڙ ڀاءُ!
 انهن اڳتي وڌيل انسان جا پروڙل احوال ۽ تجربا،
 سندن ٻولين تان ترجمو ڪري،
 آڻا تنهنجي پوش ڪريان ٿو.
 ته توکي به سون وانگر
 تنهنجي اصليت جي پروڙ ٻوي،
 ۽ تون به مون سان گڏ
 انهي منزل تي قدم وڌائين،
 جنهن تي سڃاڻپ ساٿ هلي رهيو آهي.
 ۽ نه فقط ايترو،
 پر جتي آڻا ٺوڪر ڪان،
 اتي تون به سون کي اٿارين.
 جتي آڻا ٽڪجي پوان، اتي تون به منهنجو هٿ وٺين.
 جتي منهنجي سمجه ڪم نه ڪري،
 اتي تنهنجي سمجه رهبري ڪري.
 ڇاڪاڻ ته
 منهنجا سنڌي ڄاڻندڙ ڀاءُ!
 مون کي اهو يقين آهي ته
 تون ڪنهن به صورت

دنيا جي ٻين انسانن کان گهٽ ٺاهين .
 تهجي گذريل تهذيب الهي تي شاهد آهي،
 فقط تنهنجي انهي کي ياد ڪرڻ جي دير آهي
 ياد عهد رفتي نوري خاڪ ڪو اڪسهر ه
 تيرا ماضي تيرے استقبال کي تفسير ه
 مون کي ته اها پڪ آهي، ته سنڌ جي ٻني نهايت ڀلي آهي،
 پر ظالمن جي ظلمن کان اجاڙ ٿيل آهي،
 صرف صاف دماغ جوانن جي همت جي دير آهي،
 هو آباد ۽ شادب ٿيندي وهرم ٿي ڪانه ڪندي،
 ۽ يقيناً بمجيب الزراع (پوکيندڙ کي وٺندڙ) جو نظارو پيش ڪندي
 نهون ه ٺاهيد اقبال انهي ڪشت ويران ه
 ذرا نه هو تو به مٽي بهت زر خيز ه ساقي!

الهي ٿي اسيد

الهي ٿي يقين،

بلڪه انهي ٿي علم اليقين،

مون کي اهو ارشاد ڪري ٿو: قلم هلائڻ جو حڪم ڏنو آهي ته:

لوا ٻيرا هوا، اي بلبلا ڪم هو نهرے ترلم ه،

ڪيوتر ڪے تن نازڪ ۽ شاهين ڪا جگر ٻهڊا!

اها ڪهڙي نه افسوس جهڙي ڳالهه هئي، جو اسان جي تاريخي
 ڪتابن ۾ ملڪن ۽ بادشاهن جون تاريخون نه خوب آهن، پر ”السان
 ذلت جي تاريخ“ آهي ٿي ڪالهه اردو زبان ۾ به اجاڙهن ٻارهن سالن
 کان اهو سلسلو شروع ٿيو آهي، پر سنڌيءَ ۾ ته باڪل ٻڙي هئي.
 هنئر ڪراچي ۾ ڪن صاحبن اڪولن لاءِ امڙيون تاريخون لکيون
 آهن، پر هڪ ته انهن خود ۾ به گهڻو ڇاڙهو ڪونهي، ٻيو ته جيڪا
 ڇپڻ خاص اڪولن لاءِ لکي آهي، اها ڪلهين به صحيح جذبات ۽
 حقيقتون ظاهر ڪري نه سگهندي آهي، ان ڪري سنڌيءَ ۾ اهو پاڻو
 اڃا مٽا خالي آهي ۽ شايد خالي رهندو.

هيءَ حالت ڏسي مون هن اهم ڪم ۾ هٿ وجهڻ ضروري سمجهيو.

۱۹:۳ع کان وٺي اخبار انسان جي وسيلي اها تاريخ قسطن ۾
 ٿيڻ شروع ڪيو. مونکي ڏاڍو ڊپ هو، ته اهي قسطنون ڏيکاري
 ڪي هرير منهنجي شريف ناظرين کي برغلائيندا ۽ ڊزڪاليندا،
 پر مونکي بيحد خوشي ٿي، جو سنڌي مسلمان جو مطالعو ۽ ذهن
 متحر انهي حد تي پهچي ويو آهي، جو هو برغلائجي ته نه
 سگهي، بلڪ زور رکڻ لڳو ته ”آڻ“ ۽ ”جلد آڻ“ پيا ايترو
 ترسي ٿا سگهن:

گهرن ۽ گهٽڪن، ولھون پوين ويهه گاڏيون،
 ”بده سافي!“ ”برخيزا“، ”پار کي پرين!“
 پڪن نه پڄن، مت نڪيائون منجهان

مور کي سنڌ پيارا اوچو اداچي مت مان،
 ڏهندي ڏانسان ڪي، وٺي وجهه م وار،
 سر ڪٿي سردار، اڳڻ نهنجي اڳڻا

انهي آواز تي ليکڪ چئي، هي شيشو ئي پيش ڪجي ٿو، بهالا
 نه بچي ويا، پر شيشي جو ڏسجي نه ڪهڙو حال ٿو ٿئي!
 البت آڻ انسانيت جي دوستن مان اهو حال ضرور اڀرندي
 نه سلامت جا دشمن اندر ۾ گهٽوائي ٿيڻا ۽ پنجا، پر ٻاهر ٻال
 ڪيڏن جي جرات ڪانه ٿين، البت ڪن انسان دشمن ڪامورن غريب
 ڏيهلائي تي گهٽي مصيبتون آنديون، پر بقول شاعر:

سڀنيه سرڪ ڪل پخالها فافده مسور لائون لي
 هزار موجون ڪي ٿي ڪشڪش، مگر به دريا ڪي پار هو ڪيا

اگرچ اهو حصو به هو خاموش نه هو ۽ بقول شاه رحيم
 جنان وهي تان وات، مگر پڄن ڪوڙيون

آخر اهو ذهن به آيو، جو اڄ آءُ وري به انسانيت جو ٻلو
 ڄاڻندڙن اڳيان هيءُ انسانيت جو انجيل پيش ڪريان ٿو ۽ وري
 به اها چيز نروار ٿئي ٿي ته بيمڪار گجي ته ايٺ دف ٿي وڃي ٿي،
 پر جيڪا ڇهه انسان ذات کي فالڊو پهچائي ٿي، سا زمين تي دائر
 قائم رهي ٿي.

حيدرآباد سنڌ

۱- نومبر ۱۹۷۷

ڏيهاڻيءَ

انسان جي تاريخ

باب پهريون

انسان سوچي ٿو

آءُ ڪير آهيان؟ ... ڪٿان آيو آهيان؟ ... ڇڏ ڇا آهي؟ ...
 ٿورا ڇا آهن؟ ... آسمان ڇا آهي؟ ... سڄ ڇڏ ٿورا ڪيئن ٿا
 اڀرن؟ ... اهي ۽ ٻيا انوکڙا سوال انسان جي دماغ ۾ آيا، جڏهن
 هن سوچڻ شروع ڪيو. مختلف ملڪن ۾، ڌار ڌار ساحول ۾،
 ڌار ڌار حالتن ۾ هن سوچيو ۽ هو هيئن نتيجن تي پهتو:

(۱) هندستان وارن - مجھيو ته ڌرتي روپه وانگر آهي، جنهن کي
 چار هاڻي ڪيو پيا آهن. انهي جي هيٺان پاڻال آهي، جنهن ۾ نانگن

ٻلائن سان ٻيڙيل ٺرڪ آهي، هالي هڪ ڪچتون تي بيٺل آهن، جو ڪچتون اٿار ٻاڻي ۾ بيٺل آهي، هن جي وچ ۾ ”سرو“ (واسر) ٺٽي جبل آهي، انهي مٿان آڪاس آهي، جنهن ۾ ”سرڳ“ آهي، ان سرڳ ۾ ايسرائلون (سهيون عورتون) ۽ ڪنڌرب (سهڻا ڇوڪرا) آهن.

(۶) ڪلدانين ۾ سمجهيو ته ڌرتي روپ وائڳر ٺڪي آهي، ان جي وچ ۾ جبل جوڌي آهي، جنهن مان ٻه نديون نڪرن ٿيون ۽ ڊگهه نڪرن ٿيون. انهي ڌرتيءَ جي چئني پاسن کان سنڀ آهي ۽ مٿان آسمان ٻيڙي وائڳر اولڏو ڪري رکيل آهي، ان جي چـمـت ۾ سج چنڊ ۽ ٻيا تارا ڌيڻ وائڳر جڙيل آهن.

(۳) توريت کي مڃيندڙن (ابراهيم) سمجهيو ته هڪ وڏي شاهي سڀ مٿان مڇي آهي، مڇي مٿي ڍڳو آهي، انهي ڍڳي جي هڪ سڱ تي دنيا ٻيڙيل آهي، اهو ٺڪڙن تي ٻڌي تي رکي ٿو، جنهن ڪري ڌرتي ڏٺي ٿي، ۽ ڌرتيءَ مٿان آسمان آهي، جنهن ۾ بهشت آهي ۽ هيٺ دوزخ آهي.

دلها جي ٻن قومن ۾ به اڪثر انهي ئي نظر جي معلومات هئي فرق فقط هيءَ هو، ته يهودين ملڪن جا ماڻهو سمجهندا هئا، ته بهشت ۾ سدائين ٻاهه ٻڏي ٻڏي ۽ دوزخ ۾ اجسا هن کان وڌيڪ ٿڌ آهي. مگر مگر هي سوال هئا، جي جيئي ڪي خوب سمجهائي رهيا هئا.

(۱) سج هميشه الهدي کان لهي ٿو ۽ اڀرندي کان اُڀري ٿو اهو ڪيئن ٿو ٿئي؟

(۲) قطب تارو ڇو هڪ هنڌ بيٺل آهي ۽ ست تارا يا ٻيا ورهيا هلڪا سمورا تارا هن کي ڇو گرد چوٽا ٿين ٿا؟

پهرين سوال جو جواب گهڻن ڳالهين ۾ ڏنو ته خدا جا ملائڪا سج کي زلچيون مان جهلي گهلي، اڀرندي کان اُٿن ٿا، يا ڪنهن طرح هو پاڻ آسمانن مان لڪندو آهي اوڀر ڪر اڀري ٿو.

(۲) قطب تارو ڇو تارو هڪ اولهه جا نالا آهن، جو پنهجي

عبادت ڪري الهي مرتبي تي پهتو آهي.
(زهري تاري جي سولهن سبب به تمار گهڻا فرقا هن کي خوبصورت
مورت سمجهندا آهن.)

مگر جيئن ته سمورا فرقا آهن ئي سمجهندا هئا، ته اتي (آسمان
۽ زمين جي چيڙي) وٽ ڌرتي آسمان پاڻ ۾ گڏيل آهن، جيڪڏهن
ڌرتي جي چاهه نٿي پهچي، ته اتان آسمان تي چڙهي سگهيو، انڪري
ڪنهن شوقين جوان ڌرتيءَ جي اڀرندي يا الهندي چيڙي ڏي هلڻ
لڳندا هئا. مگر هئا ڏسندا هئا، ته جيئن پوءِ نئين ڌرتيءَ جو چاهه
اڳتي ٿيندو وڃي ٿو ۽ يا ته هنن کي اڳيان سمنڊ ڏري ايندو هو،
ڏهن هو ساڳيءَ ڳولا ۾ جهازن تي چڙهي اڳتي ويندا هئا، يا خود
سمنڊ جي ڪناري تي رهندڙ انسان به ساڳئي ڪوشش ڪندا هئا،
مگر تهجو بهرحال ساڳيو ٺڪرندو هو، جو جيئن پوءِ نئين ڌرتيءَ
جو چاهه اڳتي وڌندو هو.

ڌرتيءَ جي چاهه ڳولڻ جي ڪوشش ۾ هزارين مري ويا ۽ هزارين
ورهي بهي رهيا، جن مان هڪڙو ”ذوالقرنين“ نالي بادشاهه به هو، جو
اڀرندي چيڙي تي ”ڪوه ڪاف“ جبل ڏسي، انهن کي دنيا جو چاهه
سڏي واپس وري، الهندي چيڙي تي سڄ کي پونوچ سمنڊ ۾ فرق ٿيندو
ڏسي، انکي به دنيا جو چاهه سڏي موٽيو، ۽ پوءِ سمجهڻ لڳو ته هو
”روه زمين“ جو بادشاهه آهي، ۽ اهڙي نموني ڳالهه حضرت سليمان
سڀي جي نالي به چئي وڃي ٿي.

مگر يونان ۽ مصر وارا جيڪي انهي الهندي چاهه کان به اڳڀرا
هئا، تن ڏٺو ته سڄ ته اڃا به اڳيرو فرق نٿي ٿو، سي سندس فرق
ٿيڻ واري هنڌ کي ڳولڻ لاءِ اڃا به اڳتي وڌندا ويا، لان جو هنن
سوين ڏينهن لڪ سامهون ڏڪاڪاڻي بعد هنزاول محسوس ڪيو ۽ پوءِ
اعلان ڪيو، ته ڌرتيءَ جو چاهه اصل ڪونهي، ڇاڪاڻ ته هوءَ
روپهه وانگر لاهي، پر ڌرتي وانگر آهي، جنهن تي نڪ سامهون هليو
ته وري ساڳئي هنڌان اچي ٺڪريو. ڌرتيءَ جو ”ڌڙو“ (بال يا ڪنهنون)

سڏجن مذهبي اڳواڻن کي باهه ڏياريندڙ هو، ڇاڪاڻ ته سندن مذهبي ڪتاب انهيءَ جي سخت خلاف هئا ۽ انهن سمجهڻ معنيٰ مذهبي ڪتابن کي ڪوڙو سڏڻ، ۽ مذهبي ڪتابن جو ڪوڙو ٿيڻ معنيٰ مذهبن جو ڪوڙو ٿيڻ، پوءِ جي مذهب به ڪوڙا ٿيا، ته پوءِ مذهبي اڳواڻ صاحب ڪائيندا ڪٿان ۽ عزت ڪهڙي رهندي؟ ڇو ته هو گهڻو ڪري پنهنجو پورهيو نه ڪندا آهن، هو ته پاڻ وانگر ٻين جي ڪمان مان ڪنهن نه ڪنهن حرفت مان حصو وٺيندا آهن، ڪڏهن هزارهون ڪري، ڪڏهن چوريهون ڪري، ۽ ڪڏهن ته ڇهه وڃي زوري ڪري! اڄوڪي زماني ۾ جڏهن ته فقط ڌرتيءَ جو گول هجڻ روز روشن وانگر ثابت ٿي چڪو آهي، پر هن جي پوري ماپ خواه ”تور“ به مقرر ٿي وئي آهي، تڏهن اسان کي اهي دليل نهايت ڪل جهڙا يا حيرانيءَ جهڙا لڳندا، جيڪي ان وقت پادري چولدا هئا، جن ته هڪ پادري ٿو فرمائو:

”انهن بهوقوفن کي ڇا چوان، جيڪي سمجهندا آهن، ته دنيا جي ”هينڊن پاس“ جا ماڻهو مٿو هيٺ ۽ پير مٿي ڪري هلن ٿا.“
يعني پادري صاحب جو دماغ اهو اصل سمجهي نه سگهيو ته اهو ”هينڊن پاس“ ڪنهن مهل اسين پاڻ آهيون، نه ڪنهن مهل آمريڪا وارا!

دنيا گول هجڻ جو نظريو * اول اول ڊولائي ڏاهن ڪيو ۽ مصر * ”نظريو“ جو لفظ انگريزي لفظ ”ٿئري“ جو ترجمو آهي. سنڌيءَ ۾ هن جو صحيح ترجمو نه ”الومان“ آهي يعني هڪو گمان، مثلاً هڪ ڇوڪري جي تار اچي ٿي، هو متحرڪ امتحان ۾ ويٺو هو ۽ ان جي رزلٽ آئوٽ ٿي آهي. هو نار ملڻ شرط خوشيون ملهائي ٿو، منائي ورهائي ٿو.

هڪڙو ٻيو عزيز هن کي الهي حالت ۾ ڏسي الومان ڪري ٿو، ته هو ضرور متحرڪ ۾ پاس ٿيو آهي ۽ هو ان ”هڪي گمان“ تي،

خواه هندستان جا عالم به انهي جا مڃيندڙ هون، پر جيئن ته مذهبي دنيا سدائين هنن کي ڪافر، منڪر، ملحد يا لامتڪ جي خطابن سان پئي نوازبو آهي، انڪري عوام، خصوصاً ديندار يا دَرما ماسر جي عوام جي نظر ۾ نه اهو مسئلو صحيح آهي، نه وري اهي شخص عزت جا لائق پئي رهيا آهن.

۽ باوجود انهي جي، جو اڄ انهي نظريه مطابق ساري دنيا تي هوائي جهاز هلن پيا، پاڪ فئراڊو چنڊ به ڏاهيا ويا آهن، پر اڄ به ديندار قسم جا ”ابوجهه“ اما ڳالهه اصل سمجهي نٿا سگهن ته ڌرتي ڌڙي وانگر آهي ۽ اسين ڪنهن مهل ان جي مٿئين پاسي تي آهيون، ڪنهن مهل هيٺئين پاسي تي!

ڌرتي گول هجڻ جو ”نظريه“ قائم ڪرڻ لاءِ اڳئين زماني جي ڏاهن ۽ عالمن کي هن سمين سان گڏ خاص اهو ئي سبب هو، ته جهاز اچڻ وقت سڀ کان اول هن جا ڪوها ڏسڻ ۾ ايندا آهن، پوءِ هنن پوءِ ٿان باقي حصو، حالانڪه جيڪڏهن ڌرتي روپي وانگر هجي ها، ته جهيٽائين به نظر پهچي سگهي ٿي جهاز سڄو ڏسڻ ۾ اچي ها، کلي ننڍو ڏسجي ها. پر ڏسجي سڄو ها، هي اهو لاجواب

نيستائين ”يقين“ ڪندو رهندو، جهيٽائين ڪيس انهن کان به وڌيڪ يقين ڏياريندڙ ۽ وڌيڪ پڪن دليلن واري ڪا به خبر نه ملي!

ڌرتي آسمان ۽ ڪائنات جا راز ڳولڻ لاءِ جيڪي به ڪوششون ڪيل آهن يا اين لفظن ۾ ”ابتاهير“ ڪيا ويا آهن، انهن مان جيڪي ”انوسان“ لائڻ ڪيا ويا، انهن کي ”ٿيئري“ يا ”نظريو“ سڏجي ٿو. ۽ نتيجو اهو فقط انوسان آهن، پر اهي نيستائين ”يقين“ نه ڏريو رکن ٿا، جهيٽائين انهن کان وڌيڪ پڪا دليل سندن مخالفت ۾ نٿا ملن.

ناظرين ”ٿيئري“ ۽ ”نظريو“ اکر کي ياد رکن، ڇاڪاڻ ته اهي لفظ هن مضمون ۾ بار بار ايندا.

دليل هو، جنهن جو جواب پادرين وٽ سوا هئ جي ٻيو ڪوبه ڪونه هو ته ”اهي اکر پاڪ تورات (بائبل) جي تعليم جي خلاف آهن، اهو ڪفر آهي ۽ خدا جو ناراضيو آهي، جنهن جي سزا ۾ جهنم ملندو.“

ڏٺو ويو آهي، ته جاهلن جا ننڍڙا ٻار، جولٽون ڪيڏن يا وهنجي ڦٽي ڏيارڻ کان نٿائيندا آهن، ته سائت هنن کي اهو درڪو ڏيندا آهن ته ”رات جو جولٽون گهلي وڃي ڪوه يا درياءَ ۾ وجهنديون“ ويچارڙا اڻ ڄاڻ ٻار ننڍي هوندي ته انهيءَ ڌڙڪي کي سچ سمجهندا آهن، پر جيئن وڏا ٿيندا آهن، ته پوءِ کين انهي ڌڙڪي تان ڪل ايندي آهي.

اهڙي ساڳي ئي حالت عام وارن سان به نٿي ٿئي، ٿوري عام وقت ته هو پادرين جي دوزخ جي ڌڙڪي کان ٻڌي وڌيڪ ڪوچا ڪرڻ کان باز رهندا آهن، پر جڏهن هن روز روشن وانگر محسوس ڪيو، ته ڌرتي گول ئي آهي، تڏهن هو نه فقط پادرين کي ڪوڙو سمجهڻ لڳا، پر سندن مذهبي ڪتابن کي به ڳوڙا سمجهڻ لڳا، ۽ جيڪڏهن ڪيئن ”ڳوڙن“ پدران ڪو به ٻيو مذهب اکر ڳالهائڻو هوندو هو، ته ڇوڏا هئا ته اهي مذهبي ڪتابن ۾ ”هيءَ جون اولون“ آهن، جيئن ته اسانجي ڪتاب ۾ پادرين ۽ ڏاهن جي مقابلي جو ذڪر امام گهڻو ايندو، انڪري سهوليت لاءِ اسين پادرين خواه انهي قسم جي ٻين مذهبن خواه قومن جي ماڻهن کي ”مذهبي عالم“ سڏينداسون ۽ مذهبي ترقي ڪتابن کان الڳ رهي پنهنجي سر ڪوچائون ڪندڙن کي ”عقلي عالم“ سڏينداسون، ناظرين انهن ٻنهي اکرن کي ياد ڪن.

جيتوڻيڪ چين، هندستان وغيره هندن ۽ ”عقلي عالم“ ۽ ”مذهبي عالم“ جون پاڻ ۾ لڪرون ٿيل آهن، پر جڏهن ته انهن جو وڏو جوالنگاهه الهندين ايشيا، اتر آفريقا ۽ يورپ ٻئي رهيو آهي، انڪري ناظرين کي گهڻيءَ پريشاني کان بچائڻ لاءِ اسين انهي

وڏي ميدان جا ٿي گهڻا احوال درج ڪندا سون.

جنهن انسان مٿي لکيو آهي، تنهن ’مذهبي عالمن‘ وٽ عقلي عالمن جي دليلن جو جواب نه ڪو هو ڪونه هو پنهنجي عزت ۽ پيدائش بچائڻ خاطر عوام سندن معتقد بادشاهن کي چيڙهندا هئا ته هنن مڪرن ملڪن کي سزا ڏيو يا ماريو، ته توهان ئي خدا راضي ٿي دنيا خواه آخرت ۾ تمام وڏا درجا ڏيندو ۽ ائين نه ڪندا، ته دها ۾ به اوهان جو بخت ڦٽندو ۽ آخرت ۾ پڻ!

هي ڏسي لاچار عقلي عالمن به اهوئي مناسب سمجهيو، ته بادشاهن يا ڏاڍن کان ڪن طرزن سان بچاءُ ۽ ڪم رنجي، اگرچہ سقراط پارا اوڻو العزم عالم بيوقوف حاڪمن اڳيان ڪمڌ جهڪائڻ بدران زهر جا پهالا به خوشيءَ سان پي ويا، مگر هر شخص نه اهڙو جگر ٽٽو رکي.

عقلي عالمن جي تحقيقات جو گهڻو مدار آسمان جي تپاس ۽ شين جي کوجنا تي هو، هنن به بادشاهن کي اهي يقين ڏياريا، ته تارن جي چرپر مان اوهان جي بخت ۽ قسمت جي خبر پوندي ۽ شين جي تحقيقات مان اوهان جي عيش ۽ راحت لاءِ دوائون، سون ۽ هر ٺهندا، انڪري بادشاهن هنن جي مدد ڪئي ۽ رمد گاهون (آسمان جا پن جون بلند جايون) ۽ شين نپاڻ جون تجربہ گاهون ٺهرايون، ۽ هو به سندن عقل جي وسيلي ڪيتريون ئي گالهيون مرموم ڪري هنن کي ’اڳڪٿين جي صورت ۾ ٻڌائي، ڪيئن به در ڪرائيندا هئا، ته اهي تارن (نجوم) جي وسيلي سمجهيون اٿئون! پوئين زماني ۾ مسلمان بادشاهه مامون الرشيد انهي ڏس ۾ نهايت وڏو ڪم ڪيو هو ٻي سمجهه يا ڏٺل ئي لڳندڙ نه هو، پر حقيقت جو ماهر هو، ان ڪري هن نه فقط عقلي عالمن جي وڏي مدد ڪئي، پر مذهبي عالمن کي به ڪجهه نه ڪجهه راضي رکندو رهيو، سندن انهي پاليسيءَ سبب يونان، مصر ۽ ٻين ملڪن جا سڀ همدا ڪتاب عربي ۾ ترجم ٿيا، سائنسهن (عقلي عالمن) کي نهايت گهڻي هٿي ملي ۽ انهي جا عالم تمام گهڻا ٿيڻ لڳا، انهي جي وسيلي خود

هنرن ۽ پمداشڪي وڏي مدد ملي، جنهن ڪري ملڪ وڌيڪ خوش حال ٿيڻ لڳو. ماڻهن مان به عقلي عالمن ڏانهن نفرت گهٽي، محبت وڌي، ۽ تائيد ميسر ٿي. عقلي عالمن پنهنجن تجربن وسيلي دنيا جا خيالي گولا ٺاهيا ۽ انهن تي ڊگهائي ڦاڪ ۽ ويڪرائي ڦاڪ ڪرڻا هڻائون، مگر اهي سڀ خيالي هئا، انهن جي سچائيءَ لاءِ ضروري هو، ته ڪو ڦاڪ ماريو به وڃي. مامون الرشيد اهو پهريون شخص هو، جنهن به ويڪرائي ڦاڪ ماريان ۽ علم وارن لاءِ هيءَ نهايت مسرت انگيز تائيد ٿي. جو اهي تقريباً صحيح نڪتا ۽ آفرين آهي انهن عقلي عالمن جي سمجهه تي، جو اڄ جڏهن دنيا ۾ پڪيءَ طرح سروي ڪئي وئي، تڏهن هنن جي ماپ مان ڪو ٿورڙو تفاوت نڪتو آهي!

اڳتي هلي اموي خليفن جا ڪي شهزادا پڄي وڃي اسپين وارو ٿيا. اتي جي حڪومت کي آزاد حڪومت بنائڻون ۽ پوءِ اتي عقلي عالمن جي اشاعت ڪرڻ لڳا ۽ انهن جي عالمن جي قدرداني ڪرڻ ڪري اهڙا عالم اچي گڏ ٿيڻ ۽ نوان پيدا ٿيڻ لڳا. امير عبدالرحمان الناصر ۽ سندس پٽن ته انهي کي بيحد گهڻو همتايو، عاليشان يونيورسٽين سبب عقلي عالمن جي روشني نه فقط اسپين کي، پر يورپ جي ڪافي حصي کي منور ڪرڻ لڳي، ۽ هيءَ ڪالهه سواءِ ڪنهن مبالغه جي چئي سگهجي ٿي، ته يورپ کي اڄوڪي علمي روشني سموري اسپر جي مسلمانن جي عطا ڪيل آهي!

۽ اها به هڪ حقيقت آهي، ته دنيا کي مسلمانن کان ڪافي سڌارو ۽ آزادگي ملي، پر جڏهن مسلمان پاڻ انهيءَ راه کي ڇڏي عيشن ۽ غلطان ٿيا ۽ هو فطرت جي ڳاڙهيءَ کي اڳتي وڌائڻ بدران پوئتي هٽائڻ لڳا، تڏهن قدرت کانئن اها عقلي رهبريءَ جي نعمت ڪسي، انهن جي حوالي ڪئي، جيڪي انهيءَ نعمت جا چاهيندڙ ۽ قدردان هئا.

چنانچہ اسپين جا مسلمان حاڪم عياش ٿيا، ان ڪري مسلمان پبلڪ به گهڻي قدر عياش ٿي وئي ۽ نتيجي طور اول ته وحشي عيسائي زور وٺي ويا، هنن کي پوريءَ طرح سوچڙا هڻي، کانئن

بادشاهي ڪسي ورتاؤن ۽ کين اترا عذاب ڏنائون، جن جو مثال به مشڪل ملندو.

هنن وحشين نه فقط مسلمانن سان اهو حال ڪيو، پر مسلمانن جي ترقي ڏياريل عقلي علمن جي به ستياناس ڪرڻ لڳا. پادري جو زور وڌندو ويو ۽ هو عقلي علمن بدران هٿ ڌوئي ڪاهي پيا. اسپين ۾ مسلمانن جو هڪ زبردست ساڻسڌان ”ابن رشد“ هو. انهي کي پادرين هڪ وڏو ”رهزن ڪافر“ بنايو، جيڪو نه شخص عقلي علم جي ڪابه ڳالهه ڪندو هو، ته کيس ”ابن رشد“ جو مرید سڏي مٿس هر قسم جون سختيون ڪندا هئا، جيئن ڪجهه وقت اڳهه اسان وٽ شرڪ ۽ وهر جي خلاف ڪوششون ڪندڙن کي ”وهابي“ سڏيو ويندو هو ۽ هاڻي غريبن جي سڌاري جي ڪوشش ڪندڙ هر شخص کي پيٽرڪ ”ڪمونسٽ“ جو لقب ڏنو وڃي ٿو! انهن عقليت پسند مجاهدن تي پادرين جي هٿان جيڪي ظم ٿيا، تن جو داستان ذڪر ڪرڻ جو طاقت ناهي، جيئرو جلائڻ، شينهن ۽ چيٽن جي بچرن ۾ بند ڪري انهن کان ڦاڙائڻ، نانگن پلائڻ کان ڏنگائڻ، عضوو عضوو ڪري ويڻ، شڪنجن ۾ ڪشي ڪشي مرن، مطلب ته وحشانيت جي اهڙي ڪابه سزا ڪانه هئي، جا هنن نه ڏني. پر جيئن شاعر چيو آهي ته :

يلا مٽي هين ڪهين ظالم اور تشدد سے
وہ فلسفے، ڪم، حلالے گئے دماغون ڪو

عقلمند انسان اهو ڪٿان ٿا برداشت ڪن، ته هر بيماريءَ جو علاج دعائن ۽ سترن سان ڪيو وڃي؟
پليگ ۽ وبايون ملڪن جا ملڪ ڪڍا وڌن ۽ ماڻهو وڃن
۽ ٿوڻا ڦيڻا ڪڍا وڌن ۽ دعائون لکي رن تي لڳائيندا رهن؟
طوفانن، لڪن، برفن ۽ ڏڪارن کي خدائي رضا سمجهي، چپ چاپ برداشت ڪيو وڃي؟

وحشي بادشاهن جي ظلمن کي هن ڪري برداشت ڪجي، ته
هنن کي خدا تعاليٰ ئي بادشاهي عطا ڪئي آهي؟
چنانچہ اهي سڀ وحشاني سزائون سهندي به، اکيون کليل مجاهد
اڳتي وڌندائي ويا ۽ اڇوڪي دنيا انهن مجاهدن جي همت جوئي
نتيجو آهي!

اسين قي الحال اهي داستان مختصر ڪري لکون ٿا، انهن عالي دماغ
عالمن جيڪي نظريا آهستي آهسته هلايا، تن تي به اسان بحث نه ڪيو
آهي، ڇاڪاڻ ته هي فقط شروعاتي گفيا آهن، جي انهن ”انهن ايتن پيرن“
جادوستان آهن، باقي انهن ”ايتن پيرن“ مان جيڪي آخرين نتيجا نڪتا آهن،
سيوري اڳتي هلي ترتيب وار ۽ وڌيڪ چٽائيءَ سان مفصل طرح ذڪر
ٿيندا. هي ته گويا ڪنهن خبر جا هيڊنگ (عنوان) آهن. اصلي خبر
مفصل طرح اڳتي ايندي ۽ انسانن جي کوجنائن ۽ ترقين جي هيءَ
تاريخ تمام گهڻا صفحا ٿيندي.

اسين هتي اها دلچسپ ۽ حيرت انگيز حقيقت به لکون ٿا، ته
جيتوڻيڪ دنيا جي موجوده سائنس ۽ عقلي ستارا دراصل مسلمانن جا ئي
پکڙيل آهن، هنن ئي چين، هندوستان، يونان ۽ مصر ۾ رلي رلي،
سائنسي علم هٿ ڪري انهن کي پنهنجي عقل سان وڌائي، سٺا
ترقي يافته بنائي يورپ تائين وڃي پکيڙيا، مگر تعجب جي گالهه اها
آهي، ته خود مسلمان مولوين به يادزين جي نقش قدم تي هلي، انهن
سڀني عقلي عالمن کي ڪافر بنايو، جن انهن علمن کي ترقي ڏياري.
انهن عالمن کي پنهنجي اوجھ معتقدن هٿان دين جي نالي ۾
خوب ستايو ويو، انهن بادشاهن سان جڳھون ڪرايون، جن انهن
عالمن جي سرپرستي ڪئي.

۽ ٻئي طرف مسلمانن پهرن به هنن کي تصوف جي مشقن ۽
مزلن ۾ منجهائي، کين عقلي علمن کان ايترو ته پري رکي ڇڏيو،
جو هو عقلي علمن ته ٺهيو، پر دنيا جي ترقيءَ کان به وٺئون وڃڻ لڳا.
بس، پوءِ هڪ طرف مولوي ٻئي طرف پير، ۽ ٽئين طرف هنن
جي ڇنڊن ۾ آيل بادشاهه، انهن ٽنهي گڏجي، مسلمانن کي عقلي ۽

سائنسي علمن پڙهڻ کان روڪي ڇڏيو، ڪراهن جا بشمار گهڙا ايجاد
ڪيا ويا، کين جيئن پوءِ تن پنهنجي مذهبي زنجيرن ۾ اهڙو ڪڍيو،
جو هو سڌن اجازت کان سواءِ ڪو ڪم ڪري نٿي سگهيا!
پوءِ انهي جو نتيجو اهو نڪتو، جو اهي علم سوراپورپ وڃي هٿ
ڪيا، جو هنن کي وڌائيندو ۽ ترقي ڏيندو رهيو. سمورن ملڪن جا
مسلمان جيئن پوءِ تن انهن علمن کان محروم رهندا ويا، جنهن ڪري
نمون ايجادون ڪرڻ کان به مجبور رهيا. صحت جا نوان اصول
يون دوائون دريافت ڪرڻ ته بري رهيون، پر عطر جهڙيءَ پاڪ ڇيز کي
”لوفر“ جو مرڪ سڏڻ لڳا ۽ مک جهڙيءَ غليظ ڇيز کي
طعام ۾ ڪرڻ تي وري کيس پي ٿي ڏيڻ ۾ ثواب سمجهڻ لڳا!
جتي اٿام پائي هجي، اتي به هو وهنجڻ فقط جمعي ڏينهن ضروري ٿا
سمجهن! بغداد جي مسلمانن جي ايجاد ڪيل ”ويي“ جهڙيءَ ضروري
ڇيز کي هو گناه ٿا پائين ۽ اڄ جڏهن هٿرادو مينهن وسائڻ جون
ڪوششون ٿي رهيون آهن، تڏهن هو انهي ڳالهه کي به گناه سمجهن ٿا.
غلامن کي آزاد ڪرڻ لاءِ ئي ته اسلام آيو، پر ڪافر انگريزن
جڏهن سوڊان ۾ غلام آزاد ڪرايا، ۽ ٻانهن جو واپار بند ٿيو، تڏهن
مسلمان مجاهدن ٿي سندن حڪومت جا چوڏهن سالن لاءِ پرڇڇا اڏائي
ڇڏيا، سندن جهالت انهي منزل تي وڃي پهتي، جو سڌن ئي ايجاد
ڪيل علم جڏهن تقريباً هزار ورهين بعد ڦري گهري فرنگين جي
هٿان وٺڻ آيا، ته هو انهن ساڳين ڇرن کي ڪفر ۽ فرنگين جا فرس
سڏڻ لڳا.

انهي جو اهو نتيجو آهي، جو اڄ، هن هيتري قدر ستريل زمانو
۾ به، عوام مسلمان ته نهيو، پر وڏا مذهبي مولانا به اهو نٿا سمجهي
سگهن، ته سج الهدي کان لهي وري ايرنڊي کان ڪٿڻ ٿو ايري!
انگريزي اسڪولن ۾ پڙهندڙ مسلمان اهو البت سمجهڻ لڳا آهن،
پر انهيءَ انگريزي تعليم جي ڪوشش وٺندڙ سر سيد احمد رح تي
جيڪي لعنتن جا وڪارا هئا، تن جو ڪو انت ڪونهي، ۽ اڄ
به ڪٿائن ۽ مڪتبن جو وجود خاص انهي ئي ڳالهه لاءِ آهي، ته

مسلمان سائنسي - لمن کان پري رهن ۽ اها ڳالهه ڪڏهن به سمجهي نه سگهن، ته سج لاهي اڀري ڪيئن ٿو!
چنانچہ شروع کان اڄ تائين هر اهو شخص مسلمان مولوي جي نظر ۾ ڪافر آهي، جنهن ڪابه سائنسي ايجاد ڪئي آهي، يا ڪندو رهي ٿو!

باب ٻيو

ابتدا ڏي

جيئن اسين پهرئين باب ۾ لکي آيا آهيون، ته پادرين جي سوري وقت ٿرتيءَ جي روپ ۾ وانگر هجڻ تي ٻڌل هئي، ڇاڪاڻ ته هنن جي مذهبي ڪتابن ۾ ائين لکيل آهي ۽ انهي جو غلط ٿيڻ معنيٰ هنن جو سڀ ڪجهه چٽ ٿيڻ! پادرين جي انهي روپ ۾ جهڙي زمين جو آخري نقشو اهو ئي هوندو هو، جو هن وقت اسان جي ٿرتيءَ جي اڌ گول يا اڀرندي اڌ گول جو آهي، يعني آمريڪا کان سواءِ باقي سڀ ملڪ.

ڇاڪاڻ ته ان وقت اسين کان الهندي طرف واري اٿاهه سمنڊ ۾ اڳتي ڪوبه وڌل ڪو نه هو، ۽ ڪو ڪو جپان کان اڀرندي ۽ هندي وڏي سمنڊ جي ڏاکڻي اونهائي ڏي، ۽ نه وري ڪو سائيريا جي برفن کان اتر ڇميل سمنڊ ۾.

هن وقت جي نقشي ۾ سائيريا جي اڀرندي ڪنڊ وڃي آمريڪا جي الهندي ڪنڊ سان ملي ٿي، مگر ان وقت ۾ اها اڀرين ڪنڊ برف سبب سون ٻلاڪ هزارن ميلن تائين ڪنهن ڪانه ڏٺي هئي.

ان ڪري ان وقت پادري صاحب انهي رويي جهڙي ٺڪي ڪي پوري دنيا سڏيندا هئا، بيت المقدس کي انهي جو پورو وچ چوندا هئا. سندس عقيدو هو ته قيامت ڏينهن سمورا جبل چورو ڪري سمنڊن ۾ وجهبا، دنيا کي يڪو ميدان بنائي، ان تي خدا جي دربار قائم ڪبي، جنهن جي تخت کي اٺ ملائڪ ڪٿي اچي رکندا ۽ سندس چوگرد ملائڪ صفون ٻڌي بيهندا.

ان وقت چند ۽ ستارن لاءِ سڀني جو خيال هو، ته بي نور ٿي يا ٿئي ويندا، آسمان ويڙهجي سيڙهجي خدا جي سٺ ۾ اينو، پوءِ زمين سموري خود خدا جي نور سان روشن ٿيندي، (جيتوڻيڪ ڪن جو اهو به خيال هو ته سج سوا نيزي جي قد اچي بيهندو، جنهن ڪري ماڻهو پنهنجي ٿي پگهر ۽ ٽپون کائيندا، پر انهي خيال کي وقعت ڪانه ملي) مگر ويچارا عقلي عالم اندر ۾ ڪڙهندا پڇندا هئا، ته جيڪڏهن جبل سڀ چورو ڪري سمنڊن ۾ وجهبا ته سمنڊن جو اٿاھ پاڻي ڪاڏي ويندو؟ هنن جو اندازو هو ۽ اڄ به آهي، ته جيڪڏهن سڀ جبل اٿلائي سمنڊ ۾ وجهجن، ته سموري ڌرتيءَ مٿان ڪافي اونهو پاڻي اچي ويندو.

۽ هو غريب جڏهن پوريءَ مارح محسوس ڪندا هئا، ته زمين جو وجود به تڏهن قائم آهي، جڏهن ستارا ۽ سج، چند ۽ مقرر نظام ۾ جڪڙيل آهن، اهو نظام درهر برهر ٿئي، ته زمين از خود ختم ٿي ويندي. پر اهو ٻڌائين سمجھائين ڪنهن کي؟ سنڌيءَ ۾ چئبو آهي، ته ”فلاڻو اهڙو چسو بيوقوف آهي، جنهن کي ٿئي اهرئي جي به خبر ڪانهي.“ سو جن پادرين کي اها خبر ڪانه هئي، ته سج ڪئن ٿو اڀري، ڪئن ٿو لهي، تن کي ڪير ويهي دنيا جو نظام سمجھائي! هتي ته رين اڳيان رباب، وڃائيندي ورهه ٿيا!

هنن جي نظر ۾ ته ڌرتيءَ جي جاگرافيءَ جي شروعات انهي کان سوه ٻي ڪابه نه هئي، ته ”سنڌا ۽ لڙڪي به سمنڊ، اڀرندي ڏي سمنڊ، ڏکڻ ڏي سمنڊ ۽ الهندي ڏي به سمنڊ!“ ۽ انهن سڀني جي وچ ۾

هفت اقليم، يعني ۷ جي ڌرتي ۱ ۽ اهي هفت اقليم (ست ماک با ست زمينون) هي هئا ۽ -

(۱) جاوا

(۲) هند سنڌ

(۳) آفريقا

(۴) افرنگ (يورپ)

(۵) ارض مقدس (نبين جي سر زمين)

(۶) چين

(۷) ياجو جن مارجو جن جو ملڪ (روس)

يا انهي قسم جا ڪي ٻيا نالا به !

هاڻي زمين جي انهي روپه جهڙيءَ ٽڪيءَ کي ڀڄڻ يا بدلائڻ جو علاج انهي کان سواءِ ٻيو ڪوبه ڪونه هو، ته اسپين مان حيدر الهندي نڪرڻ ۽ وڃي هندستان يا چين جي اوڀر ۾ پهچڻ، ڇو ته ان وقت جي دنيا کي گول سمجهندڙن کي به آمريڪا جو وهرو ڪمڻ به ڪونه هو ۽ هنن جو نقشو به هو انهن ”هفت اقليم“ تي ٻڌل، هنن جي گول جي هڪ طرف هئي ايشيا اوشينيا ۽ ٻئي طرف يورپ، آفريقا، جن کي اڄ به ”مشرق“ ۽ ”مغرب“ سڏيو آهي.

قدرت جي انهي ٽڪيءَ بدلتڻ جو انتظام ٿيو، اسپين ۾ ”ڪولمبس“ نالي هڪڙي قابل جهازران کي سودا پيدا ٿي، ته اسپين يا پورٽوگال مان جهاز وٺي الهندي هلي، سڏو وڃي هندستان جي اڀرندي مان نڪرڻ ۽ اتي قبضو ڪري خوب سون آڻجڻ، اگرچہ انهي وٽ به خبالي نقشو مسلمان سائنديان الغ بيگ جو هو، جو تيسوراڻگ جو پوٽو هو، جنهن جي اهڙين سائنسي ڪوششن سبب عالمن سڳورن سازش ڪري هنکي مارائي ڇڏيو هو.

سو طرحين طرحين جا سور پئي، تڪليفون سهي، آخر اسپين جا جهاز وٺي الهندي هليو ويو، ۽ ڪافي پریشانيون ڏسڻ بعد وڃي ۱۴۹۲ع ۾ آمريڪا جي ڪن پٽن تي لٿو. اتان ڪافي سون ۽ ٻيا فائدا هٿ آيس، پر هن ويڇاري کي ڀڄاري ۽ تائين اها ٻڪ هئي، ته اهي پٽ

هندستان جي اوبر ۾ آهن ۽ مٿن نالو به ”اسٽ انڊس“ (هندستان جا اڀرندياڻ) رکيائين، هو اڄ تائين قائم آهي.

ڪولمبس جي هن دريافت، پادريز واريءَ لکيءَ کي بچي وڌو، ته به هو هارٿي جواڙيءَ وانگر پيشو ڪڍڻ ۽ انهي کي ”ڪوڙ، فریب ڊجل“ سڏڻ ۽ ”ڏسين“ جي ڀل سمجهڻ لڳا. ماڻهن کي باور ڪرائڻ لڳا، ته الهندي نه ويا، بلڪ ڏکڻ مان ڦري وڃي هندستان نڪتا! پر هاڻي ته جوانن جون انهي طرف يلغارون ٿيڻ لڳيون، ۽ اڳتي هلي معلوم ٿيو، ته اهو نئون پروڙيل ملڪ هندستان جي اوبر ۾ ناهي، پر وچ ۾ هڪ وڏو شاهي ملڪ ”امريڪا“ آهي!

هن دريافت پادريز جا چڪا چٽا، هنن هو ”همت اقليم“ ٿئي پيو، ڇو ته نئون ائون اقليم اهڙو پيدا ٿيو، جو تورات جي ٺاهيندڙن کي بلڪل معلوم ڪونه هو ۽ پادريز لاه وڏو ماتام مڃي پيو، جو اڪثر ماڻهو متانئن مسخريون ڪرڻ لڳا، ته خدا جي درٻار مٿين اڌ تي ٿيندي، تڏهين هيٺين ڌڻ جو ڇا ٿيندو؟

مگر جڏهين ته اڃا تائين به اسانجي زمين تي اهڙا ڪروڙين انسان موجود آهن، جي عام جي گهٽ روشنيءَ سبب اهو سمجهي ٿي نٿا سگهن، ته سچ ڪيئن ٿو اڀري ۽ ڪيئن ٿو لهي، تڏهين انهي اونهائي زماني ۾، جڏهين پادريز جو زور جاهلن تي حد کان وڌيڪ چاٽيل هو، هو ماڻهن کي هر وقت اهو ٻپ ڏيندا هئا، ته هنن ملحدن، منڪرن جي ڳالهين تي ڪن ڏيندا، ته خدا ۽ اوليا ڪاوڙجي اوهان کان ٻٽ ڪين، مال رزق ۽ صحت خوشي ڪسي وٺندا، تڏهين نه فقط بيشمار ماڻهو اهي ڳالهيون نه مڃيندا هئا، بلڪ سندن ڪافي شخص مجاهد بنجي انهن سان وڙهندا به هئا.

پادريز جو امريڪا ڳولڻ بعد به اهو فریب هلندو رهندو هو، ته اهو ملڪ به انهي لکيءَ تي آهي، ڀلا الهندي ويندي ويندي ڪو جيان، چين، هندستان مان ته ٿي اچي! پر آخر پادريز جي ئي هڪ اولوالعزم ڦاڪوئي ”مېگلين“ هٿان

اهڙو کوجنا ڪندڙ جهاز ۱۵ - آگسٽ ۱۵۱۹ع جي ايشييا مان روانو ٿيندو، وري به آفريقا جي ڏاکڻي ڪنڊ (ڪيپ آف گڊ هوب) وٽان ٿي نيٺ ۷ سيپٽمبر ۱۵۲۲ع جي واپس اچي ايشييا پهتو.

هي پهريون ئي سفر هو، جو سڄي دنيا جي چوگرد ٿي ويو، هاڻي پادريبن کي دنيا گول مڃڻ کان سواءِ ته چارو ڪونه رهيو، پر اڃا به هو انهن چوندا هئا، ته دنيا مرڪز آهي ۽ سج ڇنڊ تارا سڀ هن کي چوڌاري قرن ٿا. هيءَ سڀ کان عظيم آهي ۽ ساڻهو خواه خواه آبادي سڀ ستارا ۽ سج ڇنڊ ڇنڊا آهن، هيءَ نه هجي ها ته ڪائنات ئي نه هجي ها!

باب ٽيون

سروبيج هڪاهه

تليا جي مرڪز هجڻ جي تاثير ۾ ڪجهه اڳين يونانين جي تاثير به شامل هئي، ان ڪري سندن ڊيڪوسلو ٿوري علم وارن ۾ ته هلندو رهيو، پر سندن انهن دعوائن کي عقلي عالم نهايت بيوقوفي سمجهندا هئا، مگر هنن وٽ انهن جي ثابتي ٿورين (نظرين يا انومائن) کان سواءِ ٻي ڪانه هئي. تڏهن به هو لکن کان سواءِ نه رهندا هئا ۽ اول ”ڪوپرنيڪس“ نالي هڪ جگرمند انسان هڪ ڪتاب لکيو جنهن ۾ ڄاڻايائين ته ”نه زمين اڪيلو آباديءَ وارو جهان آهي، نه هوءَ ڪائنات جو مرڪز آهي، نه هن کي سج، ڇنڊ ستارا قرن ٿا، نه هوءَ سڀ کان عظيم آهي ۽ نڪي هن لاءِ ٿي سهي ڪائنات

خلقييل آهي، بلڪ حقيقت اها آهي ته هيءَ خواهه ٻيا سيارا سج مان
ٽٽل آهن ۽ سج کي چوڌاري ڦسرن پيا، جنهن مان ۾ آبادي آهي،
تنهن ٻين سيارن ۾ به ضرور هوندي، هيءَ سج کان ٿيرهن لک
دفعن ننڍي آهي ۽ ٻيا ستارا به هن کان تمام گهڻو وڏا آهن، سموري
ڪائنات جي مقابلي ۾ هيءَ اهڙي ئي حيثيت ٿي رهي، جهڙو تمام
وڏي سمنڊ اڳيان هڪ ڦڙو يا وڏي جبل اڳيان هڪ واريءَ جو ذرڙو!
ڪوپرنيڪس هيءَ ڪتاب لکڻ وارو ته لکي ويو، پر کيس اها همت
شي ٿي، جو کڻي ڇپائينس. اهو هٿ جو لکيل ڪتاب ٿي ڪن خاص
خاص ماڻهن وٽ هلندو رهيو، مگر انهي هوندي به هن ڪتاب پادرين
۾ هلچل مچائي ڏني، ڇاڪاڻ ته هي ڪتاب ته نه هو، پر پادرين
هي عزت ۽ مرتبي لاءِ موت جو وارنت هئا.

پادرين انهي ڪري ڪوپرنيڪس تي بيحد گهڻيون سختيون
ڪيون ۽ کيس پنهنجن عقيدن کان هٽائڻ جون ڏاڍيون ڪوششون
ڪيون، پر ڀلا سوجهري کي هو اوندهه ڪيئن چوي؟
هو ته سختيون سهي سهي بيمار ٿي پيو، مگر سندس معتقد
مجاهد به ڪري نه سگهيا ۽ ڪتاب کي ڇپائڻ شروع ڪيائون.
ڪوپرنيڪس جو آخري وقت هو، ته ڪتاب ڇپيل تيار ٿي، سندس
هٿ ۾ مليو، هو نهايت خوش ٿيو ۽ انهي خوشيءَ ۾ ئي ساڻ
ڏنائين!

بس هاڻ ڪتاب سڄي ملڪ ۾ پکڙيو ۽ پادرين ۾ ماتم متو.
هو انهي هر شخص تي سختي ڪرڻ لڳا، جنهن انهي ڪتاب
کي ٿي پڙهيو. پر ماڻهو سختين کي سهندا به اڳتي وڌندا ئي ويا،
۽ پادري به سختي کي وڌائيندا ئي ويا. تان جو هن پنهنجي سختين جي
انتهائي پهچائي، جو انهي ڪتاب جي پرچار ڪندڙ هڪ بيباڪ
مجاهد ”گيورڊانو برونو“ کي جيئري جلائي ڇڏيائون!

پر هيءَ سزا به انسانن کي اڳتي وڌڻ کان روڪي نه سگهي، ۽
تلاش ۾ رهيا ته ڪا ڪاپي ٿاڻي هٿ ڪجي.
چنانچه سنه ۱۶۱۰ع ۾ ”گليليو“ نالي هڪ مجاهد ”دوربين“

ايجاد ڪئي، جنهن جي وسلي هر ڪاهي اصل کان ۳۲ دفعا وڌي
ڏسڻ ۾ آئي ٿي، هن اها آسمان ڏي موڙي، ۽ صاف ظاهر ٿيو ته
مشتري (وسپت) ۽ ٻيا اهڙا تارا به دنيائون آهن، هنن کي پنهنجا
چنڊ آهن، جي سندن چوڌاري قرن پيا ۽ جيڪڏهن ٻين ستارن جا
چنڊ هنن کي چوگرد قرن پيا، ته ضرور اسان جو چنڊ به هن دنيا
جي چوگرد ڦري ٿو.

ويجاري گيلڪو تي به ڏاڍيون سختيون ٿيون، هن ستر ورهين
جي پڍي تي ايترا ظلم ڪيا ويا، جو نيٺ هن پادرين کان معافي
وٺي اقرار ڪيو، ته اڳتي هو اهڙا خيال نه پکيڙيندو.

هو سختين ۽ ظلمن سبب اندو ٿي ويو، تڏهن به حق ظاهر ڪرڻ
کان باز نه آيو ۽ ”ٽئين سائنس تي گفتگو“ جو ڪتاب لکي ۱۶۴۲ع
۾ دنيا کان موڪلائي ويو.

پادرين گهڻوئي ماڻهن کي اهڙن ڪتابن پڙهڻ کان روڪيو،
۽ انهي وچ ۾ دوربين اڃا وڌيڪ طاقت واري ايجاد ٿيندي ويئي ۽
دنيا گول هجڻ، ستارن جو دنيا هجڻ ۽ انهن کي چنڊ هجڻ، انهن سڀني
حو سچ کي ڦرڻ، اهي ته رولجي گالهليون ٿي ويون، پر سائنس مورڳو
انهي منزل تي اچي پهتي، جو سائنسدان ثابت ڪرڻ لڳا، ته خود سچ
۾ هڪ نه آهي پر هزارين آهن، ۽ ڪيترا ئي سچ اهڙا آهن، جي اسانجي
سچ کان هزار دفعا وڏا آهن، نيلو آسمان ڪابه چيز ڪانهي، فقط
نظر جي اڳتي نه وڃڻ جي حد آهي، ڇاڪاڻ ته چئن چئن وڌيڪ
طاقت واريون دوربينون ٺهندون ويون، تن تن اهو نيلو آسمان ڀري
ڏيندو ويو.

هن اڄوڪي زماني ۾ جيڪي طاقتور دوربينون ٺاهيون ويون آهن،
تن ۾ نيلي آسمان کي ايترو ته ڀري ڏنو ويو آهي، جو اندازو
ڪيو ويو آهي ته جيڪڏهن ازان ڪا چيز هڪ سيڪڙي ۾ هڪلڪ
جهڙي هزار ميل پنڌ ڪري، ته اها چيز حڪر زمين تي اربين
ورهن ۾ پهچي!

اندازي مان سمجهي سگهجي ٿو، ته جيترو آسمان ڀيڻ ڏنو ويو آهي،

اهو ايترا ته اربين اربين ميل آهي جهن جي ٻيٺن لاءِ هڪي به انگ
ٿي نٿا سگهن!

پادرين جي سختين ۽ ظلمن سبب اهي بادشاهه به مجاهدن جا مخالف
نه، جن جي بادشاهي ۽ جا شست پناهه آهي پادري هئا. انهن بادشاهن
هٿان مجاهدن تي سخت ظلم ٿيڻ ڪري ۽ ڪجهه ٻين معاشي پریشانين
سبب يورپ مان ۽ خاص ڪري انگلنڊ مان لکين ماڻهو لڏيندا آمريڪا
۾ آباد ٿيندا ويا. هنن پنهنجي علم جي وسيلي اتي جي زمينن مان
اٽاه دولت ڪمائي ۽ علم ۽ سائنس جي روشني وڌائڻ لڳا.

ساڳيءَ طرح يورپ جا مجاهد عقلي عالم به، پادرين جي سختين
کي شڪستون ڏيندا، علم ۽ عقل جي روشني کڻي وڌائيندا رهيا.
گليليو جي دورين کان گهڻو وڌيون دوربينون ٺهڻ لڳيون.

ٻئي طرف زمين جي پوري تپاس ٿيڻ لڳي، قتل ۽ زمين هيٺ آيل
شهر کوٽجڻ لڳا، خود زمين جا ورق به ڇاڇڙڻ لڳا ۽ عقل ۽ تجربو
جي ڪسوٽي اکين ڏنا مثال پيس ڪري رهي هئي، ته پادرين جون
اهڙيون سموريون گالهيون غلط ڏکا ۽ گپوڙا آهن.

باب چوٿون

عقلي عالمن جو زور

ڇاڪاڻ ته اول جڏهين ثابت ٿيو، ته پادرين جو علم ۽ سائنس
۾ هي تفاوت آهن:-

- (۱) ڌرتي روپه وانگر نه آهي، مگر نارنگيءَ وانگر آهي.
- (۲) اها نارنگي بيٺي نه آهي، مگر پنهنجي چوڌاري ڦري پئي،

جنهنڪري ڏهن ۽ رات ٽن ٿا.

(۳) وري اها نارنگي سج جي چوڌاري به ڦري پئي، جنهنڪري موسون ٽن ٿيون.

(۴) ڌرتيءَ تي هڪ ملڪ امريڪا نالي به آهي، جنهن کان پادرين جا سڀ خدائي ڪتاب بلڪل اڻ واقف هئا.

تڏهين هنن ڪي اها هڪڙي ويڻي، ته پادرين جا مذهبي ڪتاب اهڙي خدا جا هرگز ٺاهيل آهن، جنهن کي سڀ علم هجي؛ سڳو هو اهڙن ماڻهن جا ٺاهيل آهن، جي رڳو ڏکاهڻ ٿا ۽ ڳوڙن ۽ سبلي جاهل عوام کي ڌوڪن ۾ رکن ٿا.

انهيءَ هڪ ٿيڻ شرط مجاهد جوان پادرين جي خدائي فھر جي ڌوڪن کان بي ڊڄا ٿي، اهو معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا ته:

(۱) ڌرتيءَ کي پيدا ٿي گهڻا سال ٿيا آهي؟

(۲) انسان کي پيدا ٿي گهڻا سال ٿيا آهن؟

(۳) انسان پادرين جي چوڻ موجب هڪدم مٽيءَ جي پٽلي ۾ روح ڏيکڻ سان پيدا ٿيو آهي، يا ٻين ساهدارن وانگر؟

(۴) هڪڙي ۽ ٻيا جانور به پادرين جي چوڻ موجب مٽيءَ جي پٽلي ۾ روح ڏيکڻ سان پيدا ٿيا آهن، يا ڪنهن ٻئي قانون جي ماتحت؟

(۵) انسان کي پيدا ٿيڻ سان گڏ ئي مڪمل علم مليل هو، يا هو آهستي آهستي علم حاصل ڪندو رهيو آهي؟

جنهن زمين گول هجي ۽ سج کي چوڌاري ڦرڻ جا نظريا (انومان) به ڪي تازا ڪونه هئا، بلڪ اڳي هزارن سالن کان وٺي عدلي علم انهن تي پيش ڪندا رهيا ٿي، مگر هنن وٽ ڪي ثبوت ڪونه هئا ۽ هاڻي دورين ٺهڻ سبب سندن ثبوت مهيا ٿي ويا، تهئن متين سوالن بابت انومان به اڳي هزارن کان ئي هلندا آيا ٿي، عقلي عالمن جا انومان هئا ته:-

(۱) ڌرتيءَ کي پيدا ٿيڻ کي پادرين جي چوڻ موجب ڇهه

هزار سال نه ٿيا آهن، بلڪه اربين ورهيه ٿيا آهن.

(۲) انسان کي پيدا ٿئي لکين سال ٿيا آهن.

(۳) انسان ائين هرگز نه پيدا ٿيو آهي، جو مٽي جي مٽي ۽

روح ڦوڪڻ مان ڊگهه ڇڪ ڏيندو ائين ڏرو ٿيو هجي، بابت عمو

لڪن ورهين کان وٺي آهستي آهستي سڌريل انسان جي صورت ۾

آيو آهي.

(۴) ساڳي طرح پکي ۽ ٻيا جانور به مٽي جي پتلن مان نه پيدا

ٿيا آهن، بلڪه هو به آهستي آهستي خليف ٿيندا ويا آهن.

(۵) انسان جو علم جنن اڳ ۾ ٿن گهٽ هو، جنن پوءِ ٿن

گهڻو وڌندو وڃي ٿو.

مگر جنن نه انهن انومانن کي هميشه مذهبي عالمن جي ڪوششن تي

ظالم بادشاهه دٻائيندا ٿيا، ان ڪري انهن انومانن کي ڪي چئيون

ثابتيون هٿ نٿي آيون، جيتوڻيڪ وقت به وقت هندو، چيني، يوناني،

مصري، يهودي، عيسائي خواه، مسلمان عقلي عالمن اهڙا خيال ظاهر

پئي ڪيا.

پر جنن ٽڪل ڊگهي تي مچر ورتا آهن، يا پوڙهي شينهن کي

گدڙ به چيڙيندا آهن، تنن جڏهين ڌرتيءَ ۽ سج بابت پادرين جي

علم کي شڪست ملي، هنن پنهنجا سمورا ظلم ڪري چيهه ڪيا،

۽ جهاجدن به اهي سهي چيهه ڪيا، عوام مان وڏو حصو انهن ۽

ظلمن ۽ ظلم ڪندڙن جي خلاف ٿي پيهي رهيو، ۽ ظلم ڪندڙن

کي ايتري طاقت نه رهي، جو هاڻي هو سواهه زباني ڌڙڪن جي ڪو

وڌيڪ ظلم ڪري سگهن، تڏهين عقلي جوان انهن زباني ڌڙڪن کان

بيپرواهه ٿي ڌرتيءَ ۽ انسانن ۽ جانورن بابت عقلي عالمن جي ظاهر

ڪيل انومانن کي صحيح ثابت ڪرڻ جون ڪوششون ڪرڻ لڳا.

هنن پنهنجي علم ۽ جاچ جي وسيلي اهو ظاهر ڪيو، ته جبل

انهي لاه نه آهن، ته ميخون بنجي زمين کي ڪوڙي پيهن، نڪي هو

هڪڙي ئي وقت ۾ ٺهيا آهن، بلڪه جبل مٽيءَ مان ٺهي ٺهيا آهن ۽

جڏهن به مٽي لکين ورهيه پائڻ جي زور ۽ دٻاءُ هيٺ رهي ٿي، تڏهن هوءَ پٿر بڻجي وڃي ٿي، انهي ڳالهه جي ثابتيءَ طور هن جبلن ۾ کوئيل کاڻيون پيش ڪيون، ۽ ڏيکاريو ته پٿرن اندر ڪيترائي وڻ پٿر ٿيل آهن، ڪيترائي جانور پٿر ٿيل آهن، بلڪ ڪيترا ماڻهو به پٿر ٿيل آهن، جيڪڏهن وڻ، جانور، پکي، ماڻهو ۽ ٻيون ڪافي شيون مٽيءَ اندر دٻجن ٿيون ۽ انهي تي لکين ورهيه پائڻ رهي ٿو، ته هوسپ پٿر بڻجي وڃن ٿا، پوءِ جيڪڏهن ڌرتيءَ جي ڏهن سبب يا ڪنهن ٻيءَ ڳالهه جي ڪري انهن پٿرن تان پاڻي پري ٿي وڃي ٿو، ته هو جبل ٿي بيهي رهن ٿا، ۽ پوءِ انهن جا پٿر کوئلن سان ماڻهن، جانورن، وڻن، پکين ۽ مڇين جا بت يا سندن نشان پٿر ٿيل ٿين ٿا، جيئن ته ڪيترن ئي هنڌن تي اهڙيون کوٽايون ٿيون ۽ نتيجو هرڪنهن هنڌ ساڳيو نڪتو، ان طرح سائنس وارن به ۽ ٻه چار وانگر اهو ثابت ڪري ڏيکاريو، ته پٿر ميخون نه آهن، بلڪ مٽيءَ، وڻن ۽ ساهوارن جي بدليل صورت آهن.

اهڙو ئي ساڳيو تماشو ڪوئلي جي کاڻين ۾ ڏسڻ ۾ آيو، جو ڪيترن ئي هنڌن تي گهاٽا جهنگ، جانور ۽ مڇيون ڪوئلا ٿيل ڏسڻ ۾ آيا، جنهن مان ثابت ٿي ٿيو، ته هن گهاٽي جهنگ جي وچ ۾ پاڻي به هو، جنهن ۾ مڇيون ۽ ٻيا پاڻيءَ جا ساهوارا رهندا هئا ۽ جهنگ جا جانور رهندا هئا، اوچتو ڌرتيءَ ڏهن سبب اهو ٽڪرو زمين جي پٽ ۾ پئجي ويو ۽ انهي هنڌ زمين جي گرميءَ يا گھسڻ سبب ڦري ڪوئلن جي صورت ۾ اچي ويو.

اهڙيءَ طرح هيءَ به ثابت ٿيو، ته مختلف ڌاتو مثلاً لوھ، سون، لاسون، چاندي، شيهو ۽ ٻيا ڪيترائي ڌاتو به آهستي آهستي خاص دٻاءُ سبب انهن صورتن ۾ آيل آهن.

هاڻي سائنسدانن حساب لڳايو، ته انهن شين کي اهڙن روپن ۾ پهچڻ کي گھڻا ورهيه لڳا آهن ۽ پوءِ اڳتي هلي هنن اهي حساب ٻڌڻ

شروع ڪيا، ته زمين کي موجوده صورت ۾ ٿي وڃڻ کي گهڻا سال ٿيا آهن.

آخر گهڻي قدر ثابت ٿيو، ته زمين کي ٺهڻي اٽڪل ۴ ارب ورهيه ٿيا آهن ۽ انهي لاءِ سائنسدانن وٽ اهڙا ثبوت موجود ٿيا، جو پادرين کي ڪنهن علمي مجلس ۾ انڪار ڪرڻ جي جرات ٿئي ٿي نه. مگر پادرين پنهنجي شرم کي وندرائڻ لاءِ فقط هي ڪيو، جو اڳ چوندا هئا، ته زمين پيدا ٿئي ”ڇهه ڏينهن“ ٿيا آهن، ۽ هر هڪ ڏينهن الله وٽ هڪ هزار ورهين جو آهي، سو هاڻي ڦيرائي چوڻ لڳا، ته ”ڇهه ڏينهن“ معنيٰ ڇهه زمانا.

پادرين ته پنهنجي معتقدن کي اهي لفظ چئي پريائي ڇڏيو، پر علم وارا محسوس ڪرڻ لڳا ته پادرين جو علم معنيٰ گهڻوڙا. هاڻي جڏهن اهو گهڻي قدر ثابت ٿي چڪو، ته زمين پيدا ٿئي کي اٽڪل ۴ ارب کن ورهيه ٿيا آهن، تڏهن وري سائنسدان پا عقلي عالم اها گجهارت حل ڪرڻ لڳا ته انسان پيدا ٿئي کي گهڻا سال ٿيا آهن.

انهيءَ گجهارت کي حل ڪرڻ لاءِ هنن دنيا جي هر ڪنهن حصي ۾ قتل شهر کوٽڻ شروع ڪيا، هنن جي کوٽڻ مان گڏ هي به فائڊو ٿي ٿيو، جو اڪثر خزانو هٿ ٿي آيا، جنهن ڪري سندن خرچ پرپارو نڪري ٿي آيو، بلڪ گهڻن هنڌن ته وڌيڪ نفعو به ٿيو ٿي. مگر جتي به کوٽائي ٿي ٿي، اتي اهو ڏسڻ ۾ پئي آيو، ته اول موجوده طرز جا ماڻهو، جانور ۽ جانور ٿي نڪتا، ان کان وڌيڪ هيٺ کوٽڻ تي ماڻهو ڇايون ۽ سامان گهٽ سڌريل ٿي نڪتا ۽ جانور خواه بکي وڌيڪ وڏي قد جا ڏسڻ ۾ آيا ٿي.

انهيءَ کوٽائي ۾ ڪي اهڙا به هنڌ هئا، جتي هڪ ٻئي پٺيان ڏهه پنڌرهن دفعه زلزلا آيل هئا، هڪ ٻئي مٿان گهڻائي شهر اڏيل هئا ۽ وڃي ڪائنات وانگر انساني تهذيب ثابت پئي ٿي، بلڪ نه فقط انساني، پر حيواني تهذيب ۾ فرق به ڏسڻ ۾ پئي آيو،

ٻان جو ڪافي ڪوٽاين بعد اهو محسوس ٿيو ته موجوده ڳالهائيندڙ ۽ ڪتب بنائي وهندڙ انسان جي عمر اٽڪل ۵۰ هزار ورهيه آهي.

باب پنجاهون

پادرين جي شڪست

پنجاه هزار ورهين جي نتيجن پادرين جو ته سمورو عالم درهر برهر ڪري ڇڏيو، پر هاڻي سائنسدان انهي موڙ تي به پهتا، ته اهو ڳالهائيندڙ ۽ ڪتب بنائي وهندڙ انسان به ائين ڪونه پيدا ٿيو آهي، جو سندس مٽيءَ جي پتلي ۾ روح ڦوڪجي پوي ۽ هو چڪ ڏيئي اٿي ويهي رهي. پوءِ وري جڏهين ننڍا اچيس، تڏهين سندس ڏاڻيءَ پاسريءَ مان ٺڪاءُ ڏيئي سندس زال ڪري اچي ۽ ان بعد انهن مان اولاد پيدا ٿي دنيا ۾ بکري.

پر هنن ڏٺو ته انهن پنجاه هزارن ورهين جي عرصي ۾ به دنيا جي هر حصي ۾ هڪڙا انسان ٻين انسانن مان ئي پيدا پئي ٿيا آهن ۽ دنيا جي هر هڪ هنڌ جي انسانن جي جسم جي بياوت پنهنجي نموني تي آهي، جهڙوڪ آهن، ته سڀئي انسان.

پادرين ڪافي عرصو ته انهيءَ ”مدت“ بابت به جهيڙا پئي ڪيا. هو انهي ”مدت“ کي ٺڳي ۽ ڌوڪو چوندا هئا پر ”حقيقت“ کي ”ڌوڪو“ ڪيترو وقت چئي سگهيو؟ دنيا جي تمام گهڻن هنڌن جي ڪوٽائيءَ ڪرڻ بعد به نتيجو ساڳيو پئي نڪتو. تڏهين لاچار ٿي پادري وري ائين چوڻ لڳا، ته اسين ڇهه هزار ورهيه ”انسان“ جي عمر ٿڌا ڇئون، بلڪ ”آدميءَ“ جي عمر ڇئون ٿا، حضرت ”آدم“ کان

اڳ جيڪو ”انسان“ هو، سو ان سڌريل ۽ مذهبي ڪتابن ۾ ان کي ”جن“ سڏيو ويو آهي. انهيءَ انسان کي پنهنجي خلقيندڙ ڌڻيءَ جي ڪابه ڄاڻ ڪانه هئي. هو هوا، باهه، پاڻي، مينهن، جبل، وڻ، جانور، نانگ، بلڪ ماڪوڙين جي به پوڄا ڀيو ڪندو هو؛ مگر ڇهه هزار ورهيه پوءِ جو عدن جي هڪ باغ ۾ الله تعاليٰ هڪ مٽيءَ جي پتلي مان ”آدم“ نالي انسان پيدا ڪيو ۽ ان جي ذاتيءَ پاسيءَ مان سندس بيبي ”حواءَ“ پيدا ڪئي، اهي هڪ خدا تعاليٰ جي بندگي ڪندڙ هوا، منن، خدائي الهام ايندو هو. انهن جو ئي نسل سڄيءَ دنيا تي پکڙيو آهي ۽ ان کي ئي ”آدمي“ سڏجي ٿو.

ڪن پادرين وري ائين به چيو، ته حضرت آدم ۽ حوا اول بهشت ۾ پيدا ٿيا، پوءِ اتان ڪن زمين تي ڪرايو ويو ۽ حضرت آدم ”عدن“ جي باغ ۾ ڪريو ۽ بيبي حوا سمنڊ جي ڪپ تي انهيءَ هنڌ اچي ڪري، جنهن جو نالو هينئر سندس نسبت سان ”جده“ (ڏاڏي) آهي. پوءِ وري هو هڪ ٻئي کي گوليندا هڪ ميدان تي اچي ملهه جنهن جو نالو به ”عرفات“ (سڃاڻپ جو هنڌ) آهي. پوءِ وري به اهو عدن جو باغ ڪٿي هو، تنهن بابت گهڻي اختلاف آهن، هڪڙا ته موجوده عدن کي سمجهن ٿا، ٻي انهي خيال ۾ گهڻو زور ڪونهي. هن ڳالهه تي گهڻي قدر اتفاق آهي ته اهو عراق ۾ هو. ڇو ته هن کان اڳ دنيا ۾ جيڪي به انسانن جي رهڻ جا هنڌ ٻڌا ويا هئا، اهي يا غارن ۾ هئا يا پاڻيءَ تي ٺهيل ٻيڙين ۾ يا وڻن تي ٺهيل آڪيرن ۾ يا ٻيڙين تي ٺهيل جهوپڙين ۾، مگر وڏين کولائين سب عراق ۾ اٺ هزار ورهيه اڳ حورن ٺهيل جايون نڪتيون آهن، انهن جا دروازا چٽ وٽ ٺاهيل آهن ته جهنگلي جانورن کان بچاءُ رهي، پرست هزار اڳ جا جيڪي ڪچين سرن جا مڪان هئا اها آهن، تن جا دروازا زمين برابر آهن، جنهن مان محسوس ٿئي ٿو، ته اهي انسان ايتري قدر مهذب بنجي چڪا هئا، جو جهنگلي جانورن جو ڊڄ نه هئڻ، انهيءَ ئي ڪري ”آدمي تهذيب“ کي ست هزار ورهيهن جو سڏيو وڃي ٿو، ان طرح گويا سائنس ۽ نصاب جو پاڻ ۾ ٺاه

ٿيو يعني مذهب وارا به چوڻ لڳا ته حضرت آدم ست هزار ورهيه اڳ پيدا ٿيو ۽ سائنس وارا چون ٿا، ته ڪولائين سبب جيڪي به زمين سان لڳل دروازن وارن ماڻهن جون ٺاهيل جايون هٿ آيون آهن، سي ست هزار ورهيه اڳ جون آهن.

مگر جڏهين ڏٺو ويو، ته پنجاه هزار ورهيه تائين جي انسانن جي آثارن مان معلوم ٿئي ٿو، ته هو به ڪافي سڌريل هئا، پر رڳو ڏهه هزار ورهيه اڳ جي انسانن جا جيڪي تهذيبي آثار نڪتل آهن، سي به کين سٺا سڌريل انسان ظاهر ڪن ٿا، نه ڪو وحشي جنم ۽ انهن پنجاه هزارن ورهين اڳ تائين جي انسانن ۾ هون ڪڙي ئي ڏٺي جي پوڄا ڪندڙ سڃهه ۾ آهن ٿا.

انهي ڪري هاڻي اوائلي انسان جي ڳولا ٿيڻ لڳي، مگر جنن جنن زمين جا تهه ڪوٽيا ويا، ثبت ٿيندو ويو، ته پنجاه هزار ورهيه کان اڳ جا انسان به جيتوڻيڪ پوءِ جي انسانن وانگر صاف نه ڳالهائيندا هئا، سڀيون جايون نه ٺاهيندا هئا، گهٽ سڌريل هئا، تڏهين به اهڙا نه هئا، جن کي ”جن“ سڏيو وڃي. بلڪ صاف ظاهر آهي، ته پويان انسان به انهن جي ئي نسل مان هلندا آهن ٿا، ڪٿي به اهڙو ثبوت نٿي مليو، ته هي فلاڻو انساني نسل ڪو اوچتو مٽي جي پتلي مان پيدا ٿيو آهي، انهي ڪري سائنسدانن انهن اڳين گهٽ سڌريل انسانن کي به ”انسان“ تسليم ڪيو ۽ ڇاڇا اڳتي هلڻ لڳي.

جنن جنن ڪولائي ٿيندي ويئي، تنن تنن گهٽ سڌريل انسانن جا لاشا نڪرندا آيا. انهن لاشن سان گڏ سندن پٿرن ۽ هڏن مان ٺهيل هٿيار به ڏسڻ ۾ آيا، غارن ۾ ٺهيل سٺا گهر ڏسڻ ۾ آيا، انهن جي پٿرن تي سندن ٺاهيل تصويرون ڏسڻ ۾ آيون. سائنس گڏ شڪاري ڪتن جا لاش لڌا، سائنس گڏ پاليل جانورن جا لاش لڌا، بلڪ ڪٿي ڪٿي لڌا ته سندن ڪيل پوکن جا نشان به ڏسڻ ۾ آيا، ڀلا اهڙن شخصن کي ”جن“ ڪئن تسليم ڪيو وڃي؟ هاڻ، هنن کي ”گهٽ سڌريل انسان“ بيشڪ سڏي سگهجي ٿو.

تحقيقات جو سلسلو وڌندو ويو، جنن پوءِ تنن گهٽ سڌريل

انساني نسل جي دريافت ٿيندي ويئي، تان جو سنه ۱۸۹۰ع ۾ جاوا ۾ ڪوٺائي ڪنڊي اهڙا هڏا (پٿر ٿيل) لڌا، جن مان ظاهر ٿيو ته هي اٽڪل ٽي لک ورهيه اڳ جي گهٽ سڌريل انسان جا هڏا آهن. انساني تاريخ جي ڄاڻ هن کي ”پيٽڪن عرف جاوي انسان“ سڏيو. اڳتي هلي ۱۹۰۱ع ۾ اهڙي ڪوٺائي چين جي پيڪن شهر وٽ ٿي ۽ اهڙي انسان جا هڏا هٿ آيا، جو جارا جي انسان کان اڳڀرو پيدا ٿيل سمجهجي ٿو، يا ٻين لفظن ۾ ”جاوي انسان“ هن جو اولاد هو، هن کي ”پيڪن انسان“ سڏيو وڃي ٿو. ۱۹۰۸ع ۾ انگلنڊ جي علائق ”پلٽ ڊائون“ ۾ به جهوني انسان جا هڏا لڌا، جو تحقيقات بعد پيڪن کان اڳ جو انسان سمجهڻ ۾ آيو، هن کي ”پلٽ ڊائون انسان“ سڏجي ٿو.

انهي بعد جرمني جي هائي ڊل برگ شهر وٽ انساني هڏا لڌا ويا، جي ”پلٽ ڊائون“ کان اڳئين نسل جا سمجهيا ويا، ان کي ”هائي ڊل برگ“ انسان سڏيو ويو.

جرمني ۾ ”نياندر“ واديءَ وٽ به وڌيڪ قديم انسان هڏا لڌا ويا، جنهن کي ”نياندر ٿال“ انسان سڏيو ويو ۽ اهڙا هڏا جبرالٽر وٽ به لڌا.

افريقا جي روڊيشيا شهر وٽ به انساني هڏا لڌا ويا، جن کي ”روڊيشيائي“ انسان سڏيو ويو ۽ اندازو ڪيو ويو، ته هي انسان ”نياندر ٿال“ جي زمانه جو هو.

فرانس وٽ ”ڪروميگنان“ جي علائقي ۾ پراڻي ۳۰-۴۰ هزار ورهيه اڳ جي انسان جون هڏيون لڌيون، جي نياندر ٿال انسان جي آخري دور جون سمجهيون وڃن ٿيون ۽ اهڙيون هڏيون ٻين هنڌن تي به لڌيون، هي اڳئين انسانن کان وڌيڪ سڌريل معلوم ٿئي ٿو، هن قسم جي انسانن کي ”ڪروميگنان“ انسان سڏيو وڃي ٿو.

انهن ڪوڏين بعد ٻيون ڪافي ڪوٺايون ٿيون ۽ اڃا به ٿي رهيو آهي، جن مان محسوس ٿئي ٿو، ته شروعاتي انساني نسل اٽڪل ڏهه لک سال اڳ هو. اهي انسان جانورن جون گوشت نه ڪچو

ڪٽيندا هئا، جيڪي بن انسانن جو گوشت به کائيندا هئا. سيءَ کان
جڏهن لاءِ جانورن جون ڪلون ڏيکيندا هئا، ۽ غارن ۾ رهندا هئا،
۽ جهنگلن ۾ وڻن جي ڪن محفوظ هڏن تي، انهن ئي اڻومتن جي
سبب تي انگريزي ۾ هڪ فلم ”ڏهه لک سال عيسوي منهن کان اڳ“
پيل آهي، جو ڪافي معلومات سان ڀريل آهي. هواگرچہ انگريزيءَ
۾ آهي، پر سمجهدار ماڻهو هن کي ڏسندو ته سواءِ انگريزي ڄاڻ
جي به چڱيءَ طرح سمجهي سگهندو ۽ هر انهي انسان، جنهن کي
انسان جي تاريخ سان دلچسپي آهي، ان کي لازم آهي، ته اهو
هن معلومات خاطر ضرور ڏسي.

مگر سائنسي تحقيقات مان ائين ئي ثابت ٿيو، ته هرڪو انساني
نسل ڪانئنس اڳئين انساني نسل مان ئي پيدا ٿيو آهي، جنس
حالتون ائين ئي پيون ڏسن ۽ اچن، ته جيئن پوءِ نئين انسان وڌيڪ
سٺريل آهي ۽ جئن اڳ نئن گهٽ سٺريل.

باب چهون

دارون لاهري

انساني نسل جي ڏهه لک سال عمر معلوم ٿيڻ تائين علمي علم
وارن انسانن جو پادري جي عام مان ويساهه بلڪل نڪري ويو ۽
هاڻي هو انهي حد تائين بي ڊها به ٿي ويا، جو اهي خيال به ظاهر
ڪرڻ لڳا، ته قديم ترين انسان به ”بن ماسن“ مان ئي پيدا ٿيل
آهي، يعني هڪڙي قسم جا اهڙا باندر، جي پيرن تي هلن ٿا، کين

پڇ ڪونهي، هو هٿن کان ڪم وٺڻ ٿا، هٿن کي ”چمپانيزي“ ۽
ٻيا اهڙا نالا چيو ويندو آهي. اهي خيال ڌار ڌار هٿن تي سائنس
عالمن ڌار ڌار وقتن تي ٻئي ظاهر ڪيا. سڀ کان اول يوناني فلاسفر
اناکسي مينڊر سنه ۶۱۱ عيسوي سنه کان اڳ انهي تي بحث ڪيو، ته ڪابه
هستي، جنهن شڪل ۾ اڄ نظر ٿي اچي، هميشه کان انهي شڪل
۾ نه هئي، بلڪ آهسته آهسته اڳتي وڌندي انهي صورت ۾ آئي ۽
اهڙوئي حال انسان جو به آهي.

يوناني فلسفي کان متاثر ٿي عثمان امرء الجيز ۸۶۹ع ڌاري اهي
ساڳيا خيال ظاهر ڪيا.

سو ورهين بعد علامه ابوالحسن علي مسعودي ۽ دور دراز ملڪ،
لنگا ۽ هندستان گهمي، معلومات حاصل ڪئي. هن ٻين جلدن ۾
ٿاموس لڪي ۽ آخري عمر ۾ پنهنجي سموري ۽ معلومات جو نچوڙ
”ڪتاب التبيه والاشراف“ ۾ لکيائين، جنهن ۾ به صاف لکيائين، ته
انسان اول مٽيءَ جي صورت ۾ هو، پوءِ ٻوٽن جي، پوءِ حيوانن
جي ۽ آخر ارتقا ڪري انسان بڻيو، عالم انهي ڪتاب نان چڙي
هن کي جلاوطن ڪرايو.

۽ اهڙائي ساڳيا خيال مولانا رومي ۽ پنهنجي مثنوي ۾ به
ظاهر ڪيا آهن ۽ ٻيا به ڪيترائي مسلمان خواه عيسائي ۽ يهودي
عالم وقت به وقت ظاهر ڪندا رهيا، پر مذهبي شريون طرفان ڪدم
هي آواز اٿاريا ٿي ويا، ته ”هي انسان کي باندو جو اولاد ٿو سڏي“
بس انهن آوازن اٿڻ شرط خلق هٿن تي ٿئي ٿي پئي ۽ هڪڙن
سان عقوبتون ٿي ٿيون، ته ٻيا چپ ٿي ٿي ويا.

پر جئن مٿي ڄاڻايل آهي، ته يورپ ۾ ڪوپرنيڪس کان وري
نئين سر عقليت جو دؤر شروع ٿيو، ۽ عقلي عالمن ٽسي عقوبتون
ٿيندي ٿيندي آخر ۱۹ صديءَ ۾ منزل اها ٿي، جو عقلي عالمن جو
زور وڌي ويو ۽ مذهبي عالمن ۾ اها طاقت نه رهي، جو هٿن ڏي
آسانيءَ سان هٿ ڊگهيڙي سگهن، تڏهين عقلي عالم به بي فڪر ٿي

تحقيقات طرف ڪاهي پيا، انهن ۾ هڪ جگرمند ۽ وڏي علم وارو هو چارلس دارون، جنهن وڏيون تحقيقاتون ڪري، ملڪگهمي مشاهدا ڪري، هڪ زبردست ڪتاب ”مخلوفن جو بنياد“ لکيو، جو ۱۸۵۹ع ۾ شايع ٿيو، جنهن تان سڄي دنيا ۾ طوفان مچي ويو، پادرين هن تي ڪفر جي فتوى لڳائي، آمريڪا جي هڪ رياست انهي نظريه کي پڙهائڻ جي منع ڪئي، (جا اڃا هاڻي لتي آهي) انهي ڪتاب ۾ هي ٿلهيون ڳالهيون لکيل آهن:

(۱) هن ڪائنات ۾ ڪابه چيز هڪ هنڌ بيٺل نه آهي، بلڪه تغير پذير (ڦرندڙ گهرندڙ) آهي يعني يا ترقيءَ ڏي سائنل آهي يا تزل ڏي.

(۲) زندگيءَ جي انهي چڪتاڻ ۾ نااهل فنا ٿي وڃن ٿا ۽ آئنده نسل هلائڻ لاءِ فقط اهي باقي رهن ٿا، جن ۾ گهڻي بنا ٿوري لائقي موجود آهي.

(۳) ڪابه جهڙي مخلوق جيڪا هن وقت نظر اچي ٿي سا شروع ۾ انهي شڪل ۾ ڪانه هئي، بلڪه ارتقا ڪري يهي اڳتي وڌي انهي حالت کي پهتي آهي.

(۴) نا اهلن جو فنا ٿي وڃڻ قدرت جي عين مشا جي مطابق آهي، هن لاءِ ته لائق ڪسان جيڪو نسل هلي، سو بهتر ٿئي ۽ انهي ۾ زماني سان پنهنجي پاڻ کي بدلائڻ جي صلاحيت برهنجي. ٻين لفظن ۾ جيڪي هستيون زماني سان پنهنجي پاڻ کي بدلائي نٿيون سگهن، انهن کي هن دنيا ۾ رهڻ جو حق ناهي ۽ انهي ڪري اهي فنا ٿي وڃن ٿا.

(۴) زماني سان بدلجڻ جي صلاحيت جي سبب ڪري ايندڙ نسل ڪجهه مختلف ٿئي ٿو ۽ فردن جي شڪل بدلجي وڃي ٿي، گهٽ درجي وارا ساهدارا وڏي درجي وارن ساهوارن جي ٿوليءَ ۾ داخل ٿيڻ لائق ٿي وڃن ٿا، مگر اها ڦير گهير آهسته آهسته ٿئي

ٿي ۽ هر ڏاڪي چڙهن ۾ هزارين ورهه لڳي ٿا وڃن.

(۶) ساڳيءَ طرح انسان به انهي اصول جي ماتحت ارتقا ڪئي آهي، شروع ۾ هو جيئڙي جي شڪل ۾ هڪ ساهواري جي حيثيت ۾ ظاهر ٿيو ۽ آهسته آهسته ننڍن کان وڏن ساهدارن جي طئي ۾ اچڻ کان به پوءِ جيڪي ان لائق فرد هئا، سي اتي ئي رهجي ويا ۽ جيڪي لائق هئا، سي مٿيون ڏاڪو چڙهي ويا، اهڙيءَ طرح پوئتي پيل فرد هميشه لاءِ جانوريءَ جي ٽولي ۾ رهجي ويا ۽ وڏن وارا وڏي ويا.

انهي سموريءَ ڳالهه مان انسان لاءِ سبق وٺڻ جهڙي ڳالهه هيءَ آهي، ته اڄ به جيڪي فرد وڏن چاهين ٿا، سي وڏندا وڃن ٿا، سڌرنڊا وڃن ٿا ۽ سو مڙ ٿا ٺهرائين، پر جيڪي سست بنجي پڳوان جي پاڻي تي راضي رهيا، سي اڃا به غارن ۾ عمر پيا ڪٽين.

دارون پنهنجي انڌومانن ۾ نه فقط اهو ظاهر ڪيو، ته انساني نسل ڇمپانزي وغيره بن مانس مان هليل آهي، پر هن جو چوڻ هو، ته اهي بن مانس وري ٻين ٻچ وارن بانڊرن مان پيدا ٿيا ۽ اهي ٻين اڳين جانورن مان، اهي جانور وري انهي کان به اڳين جانورن مان، تان جو سڀني جانورن جونسل وڃي شايد ”چمڙي“ ٿي بيهي ٿو، چمڙا قسمن قسمن جا هئا ۽ آهن، ڪي تمام ننڍا ۽ ڪي تمام وڏا. جو چمڙو اهو پکي آهي، جو پنهنجن ٻچن کي کير پياريندو آهي. هن جو خيال آهي، ته چمڙي کان اڳ جا نسل سڀ اُنن مان پيدا ٿيندا هئا، انهن مان هڪڙا پکي هئا، ٻيا مڇيون، مگر پکي به مڇين مان پيدا ٿيا هئا، مڇيون ٻين مڇين مان ۽ اهي وري ٻين سامونڊي جيئڻ مان.

پوءِ وري اهي سامونڊي جيئ ۽ وڻ سڀ گڏجي انهي ”سينور“ مان پيدا ٿيل آهن، جو سائي رنگ جو پاڻيءَ تي ڄميل آهي. اهو سينور ئي اصل زندگي آهي، جنهن مان به نسل پيدا ٿيا، هڪ

تحقيقات طرف ڪاهي پيا، انهن ۾ هڪ جگرمند ۽ وڏي علم وارو هو چارلس ڊارون، جنهن وڏيون تحقيقاتون ڪري، ملڪگهمي مشاهدا ڪري، هڪ زبردست ڪتاب ”مخلوفن جو بنياد“ لکيو، جو ۱۸۵۹ع ۾ شايع ٿيو، جنهن تان سڄي دنيا ۾ طوفان مچي ويو، پادرين هن تي ڪفر جي فتويٰ لڳائي، آمريڪا جي هڪ رياست انهي نظريه کي پڙهائڻ جي منع ڪئي، (جا اڃا هاڻي لتي آهي) انهي ڪتاب ۾ هي ٿلهون ڳالهيون لکيل آهن:

(۱) هن ڪائنات ۾ ڪابه چيز هڪ هنڌ پيش نه آهي، بلڪه تغير پذير (ڦرندڙ گهرندڙ) آهي يعني يا ترقيءَ ڏي سائنس آهي يا تنزل ڏي.

(۲) زندگيءَ جي انهي چڪتاڻ ۾ نااهل فنا ٿي وڃن ٿا ۽ آئندو نسل هلائڻ لاءِ فقط اهي باقي رهڻ ٿا، جن ۾ گهڻي نا ٿوري لائق موجود آهي.

(۳) ڪابه جهڙي مخلوق جيڪا هن وقت نظر اچي بي سا شروع ۾ انهي شڪل ۾ ڪانه هئي، بلڪه ارتقا ڪري پهرين اڳتي وڌي انهي حالت کي پهتي آهي.

(۴) نا اهلن جو فنا ٿي وڃڻ قدرت جي عيسر مشا جي مطابق آهي، هن لاءِ ته لائق ڪسان جيڪو نسل هلي، سو بهتر ٿئي ۽ انهي ۾ زماني سان پنهنجي پاڻ کي بدلائڻ جي صلاحيت به هجي، ٻين لعظن ۾ جيڪي هستيون زماني سان پنهنجي پاڻ کي بدلائي نٿيون سگهن، انهن کي هن دنيا ۾ رهڻ جو حق ناهي ۽ انهي ڪري اهي فنا ٿي وڃن ٿا.

(۴) زماني سان بدلجڻ جي صلاحيت جي سبب ڪري ايندڙ نسل ڪجهه مختلف ٿئي ٿو ۽ فردن جي شڪل بدلجي وڃي ٿي، گهٽ درجي وارا ساهارا وڏي درجي وارن ساهوارن جي ٿوليءَ ۾ داخل ٿيڻ لائق ٿي وڃن ٿا، مگر اها ڦير گهر آهسته آهسته ٿئي

ٿي ۽ هر ڏاڪي چڙهن ۾ هزارين ورهيه لڳي ٿا وڃن.
(۶) ساڳيءَ طرح انسان به انهي اصول جي ماتحت ارتقا ڪمڻي
آهي، شروع ۾ هو جيئڙي جي شڪل ۾ هڪ ساهواري جي حيثيت
۾ ظاهر ٿيو ۽ آهسته آهسته ننڍن کان وڏن ساهوارن جي طبقي ۾
اچڻ کان به پوءِ جيڪي ان لائق فرد هئا، سي اتي ئي رهجي ويا
۽ جيڪي لائق هئا، سي مٿيون ڏاڪو چڙهي ويا، اهڙيءَ طرح
ٻوٽي پيل فرد هميشه لاءِ جانوريءَ جي ٽولي ۾ رهجي ويا ۽ وڏن
وارا وڏي ويا.

انهي سموريءَ ڳالهه مان انسان لاءِ سبق وٺڻ جهڙي ڳالهه هيءَ
آهي، ته اڄ به جيڪي فرد وڏن چاهين ٿا، سي وڌندا وڃن ٿا،
سترنڊا وڃن ٿا ۽ سو مڙ ٿا ٺهرائين، پر جيڪي سست بنجي پڪوان
جي پاڻي تي راضي رهيا، سي اڃا به غارن ۾ عمر پيا ڪٽين.

ٻارون پنهنجي اندومانن ۾ نه فقط اهو ظاهر ڪيو، ته انساني
نسل ڇمپانزي وغيره بن مانس مان هليل آهي، پر هن جو چوڻ
هو، ته اهي بن مانس وري ٻين ٻچ وارن باندڙن مان پيدا ٿيا ۽ اهي
ٻن اڳين جانورن مان، اهي جانور وري انهي کان به اڳين جانورن
مان، تان جو سڀني جانورن جونسل وڃي شايد ”چمڙي“ تي بيهي ٿو،
چمڙا قسمن قسمن جا هئا ۽ آهن، ڪي تمام ننڍا ۽ ڪي تمام وڏا.
جو چمڙو اهو پکي آهي، جو پنهنجن ٻچن کي کير پياريندو آهي.
هن جو خيال آهي، ته چمڙي کان اڳ جا نسل سڀ آهن مان
پيدا ٿيندا هئا، انهن مان هڪڙا پکي هئا، ٻيا مڇيون، مگر پکي به
مڇين مان پيدا ٿيا هئا، مڇيون ٻين مڇين مان ۽ اهي وري ٻين سامونڊي
جيتن مان.

پوءِ وري اهي سامونڊي جيت ۽ وڻ سڀ گڏجي انهي ”سينور“
مان پيدا ٿيل آهن، جو سائي رنگ جو پاڻي تي ڇميل آهي.
اهو سينور ئي اصل زندگي آهي، جنهن مان ٻه نسل پيدا ٿيا، هڪ

نسل مان وٺڻ ۽ ڊوڙ، ته ٻئي نسل مان سامولڊي ڪيڙا، مينور جو جيڪو زندگي ۾ سو پهريون بنيادي جزو تيار ٿيندو آهي، ان کي سائنسي ٻوليءَ ۾ ”سيل“ يا ”خليو“ مڏبو آهي، جنهنجي معنيٰ سنڌيءَ ۾ آهي ”جيو گهرڙو“۔ انهي ”خليي“ مان ٻه نسل ٿين ٿا، هڪڙي مان ٻوٽا پيدا ٿين ٿا، جنهن کي ”هيماٿوڪوڪس“ سڏجي ٿو. ٻئي مان ساهه وارا ٿين ٿا، اهي ساهه وارا فقط هڪ جيو گهرڙي مان ٻه ٻنهن ٿا، ۽ ڪروڙن پدمن بلڪه انهي کان گهڻو وڌيڪ سيلن مان ٻه هڪ سيل مان ٺهيل ساهه واري جي بهترين نموني کي ”اميبا“ يا ”جيتامڙو“ سڏبو آهي، مگر هو ايترو ته ننڍو آهي، جو انساني اک سان نه ڏسي سگهيو آهي، کيس فقط خوردبين سان ئي ڏسي سگهيو آهي ۽ اهو به ننڍو وڏو ٿيندو آهي، ڪي اميبا (فقط ڊيگهه ۾) انچ ۾ هڪ سو ٿيندا آهن، ڪي پنجاهه هزار ته ڪي ته انهي کان به گهڻو ننڍا ٿيندا آهن.

”اميبا“ ۾ هيءَ خاصيت آهي، جو جڏهن به هو وڏي ٿو ته هڪ مان ٻه ٻن حصن ۾ ورهائجي ٿو ۽ ٻوڙ اهي ٻئي حصا پنهنجي جاءِ تي ”مڪمل ساهوارا“ يا ”اميبا“ آهن.

ٻوڙ ڪڏهن ته هرڪو اميبا پنهنجي منهن هڪ مان ٻه ٿيندو ويندو آهي، ته ڪڏهن وري ٻه اميبا پاڻ ۾ ميلاپ ڪندا آهن، ته ٽي يا چار ٿيندا ويندا آهن.

ٻوڙ مختلف قسم جا جهوڙا پنهنجي منهن يا پاڻ ۾ ملي، بهتر نسل پيدا ڪندا ويا، بلڪل ائين، جنهن گڏهه گهرڙي مان، ڇپر يا اسٽر، يا هرڻ هڪڙيءَ مان مان ٻه، يا ڪتيءَ بگهڙ مان پخولخوار ڪندا، اهڙيءَ طرح دنيا ۾ ٻيا ڪيترا گڏيل نسل نه فقط جانورن جا، پر انسانن جا به اسان جي اکين اڳيان موجود آهن، مثلاً عهدي مرد يا عورت جو جيڪو شهدي مرد يا عورت سان ميلاپ ٿئي ٿو، ته ڪيو نسل سڌن وارن ته ڪو گهڻيڊار وارن وارو پيدا ٿئي ٿو. ضلع ٿرپارڪر جي هڪ شهر ۾ هڪ مرد هو شهر ۾ سندس زال ڪارين اکين واري، پهريون ٻار شهر ۾ ڄائو، ٻيو ڪارين اکين وارو،

ٿيڻ جي هڪ اک ڪاري پي ٺيلي، چوٿين جي ڏيڍ ٿيوري اڌ ڪاري پنجين جي سوا ڪاري مٺي ٿيوري، اهڙيءَ طرح سندن ٻارن جي اکين جو هڪ تماشو آهي! انهن ٻارن مان گهڻا ٻار اڃا به جيئرا آهن، بلڪ ڪي ته ڪلاس ون آفيسر به آهن.

ڊارون جي اهڙن خيالن جي تشريح تاريخ جي ٻئي حصي ۾ وڌيڪ ايندي، پر هتي اسان کي هي چوڻو آهي ته ڊارون جا اهي خيال ڪي نوان نه هئا، بلڪ اڳ ۾ يوناني، خدواه مسلمان دانشمندن به ظاهر ڪيا هئا.

سائنسدانن جو اندازو آهي، ته اهڙيءَ طرح پهرئين اميائن جي عمر اڪل سٺ ڪروڙ ٿئي ٿي.

اها ثابت ٿيل ڳالهه ڏسي، ڪي علم وارا ۽ سمجهدار ٻاري وري سندن معتقدن کي سمجهائڻ لڳا ته اهو ”جيو گهڙو“ ئي آهي، جنهن کي مذهبي زبان ۾ ”انسان اولين“ يا ”پهرين آدم“ چئجي ٿو، ان مان ئي ”ٻيو“ يا سندس زال يعني ”پهرين بيبي حوا“ پيدا ٿي، پوءِ اهي ٻئي ٻار ۾ گذيا ته انهن مان وري سندن نسل هليو. پوءِ اهو نسل هلندي هلندي سڌريل انسانن جي صورت ۾ آيو ۽ انهن سڌريل انسانن مان نهايت سڌريل نسل جي ”وڏي انسان“ جو نالو ”ٻيون آدم“ يا ”حضرت آدم نبي“ هو ۽ ”بيبي حوا“ انهي خود منجهان نه، پر انهي جي ئي ”جنس“ منجهان هئي.

۽ هو انهي ڳالهه تي به خاص زور ڏين ٿا، ته انسان جن ”جيو گهڙن“ مان پيدا ٿيل آهي، اهي خاص قسم جا هئا. ڏسڻ ۾ ڪٿي بهن جهڙا هئا، پر اندروني طرح هن جو بنياد ئي هڪ خاص ۽ اعليٰ قسم جو هو، اهي جيو گهڙا جڏهن ڪيڙا هئا، تڏهن به ٻين ڪيڙن کان اعليٰ هئا ۽ مڇيون، ٻڪري، جانور، باندر ۽ ٻن مانس هئا، تڏهن به پنهنجي قسم جي ٻين سڀني ساهوارن کان اعليٰ هئا، انهي اعليٰ هجڻ سبب ئي هو آخر انساني صورت ۾ آيا ۽ جيڪي ٻيا گهٽ لياقتن وارا ”جيو گهڙا“ هئا، سي پنهنجي لياقتن آخر وچ ۾ ئي رهيا ويا ”انسانيت“ ٿاڻين فڪري پهچي سگهيا، نه پهچندا.

علم وارن پادرين جي ڳالهه جي تصديق مائٽس مان به ملي ٿي ۽ هو به چوي ٿي، ته هينئر جيڪي به ٻن مانس موجود آهن، تن کي ڪيترو به کڻي سڌاريو، تڏهن به هو ”انسان“ بنجي نه سگهه. جيتوڻيڪ ڪن ماڻهن هنن کي آفريقا مان پڪڙي تهذيب سڀڪارڻ شروع ڪئي آهي ۽ هو انهي حد تي به پهتا آهن، جو غسل ڪن ٿا، ڪپڙا بدلائين ٿا، چري ڪانئن سان کائين ٿا، ڪي ڪي اکر ڳالهائڻ به سکيا آهن، پر خود ”دارون“ صاحب جو به اهو خيال هو، ته انساني نسل جيڪو ٿيو، سو ئي ڇڪو، ٻن مانسن مان وڌيڪ ٿي نه سگهندو، هاڻ، ٻن مانس ڪجهه سٽري سگهن ٿا، مگر ڪي سائنسدان اڃا به انهي ڳالهه کي تڻا مڃين، بلڪ هنن جو خيال آهي، ته هنن ٻن مانسن جي نسلن کي جيڪڏهن وڌيڪ سڌاريو رهيو، ته نيٺ سون پيڙهن بعد هو به انسانن جهڙا ٿي ويندا، ان ڪري اهي سائنسدان ڪوشش ۾ لڳا پيا آهن.

مگر ان طرح علم وارن پادرين پنهنجي علم وارن معتقدن کي اها تسلي ڪرائي ڇڏي، ته اسان جو ”آسماني علم“ بهر حال صحيح آهي ۽ جن جن نوان علم نڪرندا ويندا، تن جيڪڏهن آسماني علم جي لفظن جي نئين تاويل ڪبي، ته انهي سان لههڪڏي ويندي ۽ هو جيڪو به نئون علم نڪري ٿو، نئين ڇير ايجاد ٿئي ٿي، ته هو پڪدم پنهنجن مذهبي ڪتابن مان به اهڙي ڳولي ڏيکارين ٿا، انهي حد تائين، جو ايترو به ايجاد ٿيو، ته به هنن چيو اهو بائبل ۾ موجود آهي! ويچارا معتقد انهي تي واه واه ڪن ٿا، پر منجهانئن ڪو ائين نٿو پڇي، ته جيڪڏهن ائيني راز بائبل ۾ موجود هو، ته ڇو نٿي ائين طاقت کي قبضي ۾ آڻي ان کان دنيا جي سڌاري جو ڪم ورتو ويو؟ مگر جيڪي ٿوري علم وارا پادري آهن، سي پنهنجي اوجھ معتقدن کي فقط هي لفظ چئي سائنسدانن ۽ مائٽس کان نفرت ڏياري ڇڏيندا آهن، ته ”ميان! مائٽس وارا چون ٿا، ته ”انسان“ بلڪل جو اولاد آهي“ ۽ آسماني ڪتاب چون ٿا، ته ”انسان کي خاص طرح الله تعاليٰ پنهنجي هٿن سان ٺاهي، منجهس پنهنجو روح ڦوڪيو آهي“ هو

زمين ۾ سندس نائب آهي هالي توکسي وٺي، ته مائٽسدانن جو معتقد بنجي، پاڻ کي ”بالدر جو اولاد“ سمجهي، وٺي ته آسماني ڪتابن جو معتقد بنجي ”خدائي روح مان خليف خدا جونائپ سمجهي“ ٿوري علم وارو اهوجهه انسان عقل هلائڻ بدران اڪثر پادري جي فریب ۾ پئجي ويندو آهي، ۽ پوءِ انهي جو نتيجو اهو ٿيندو آهي، ته هو سندس مشڪلن لهن، مرادون پڄڻ ۽ بيمارينن لهن لاءِ پائرين جا وظيفا ۽ تعويذ دعائون ڪم آڻيندو وٺندو آهي. پوءِ جي فائدو ٿيو، ته تعويذ وظيفي يا دعا جو اثر ٿيو، پر جي فائدو نه ٿيو ته خدا جي رضا ۽ عقل هلائيندڙ انسان پادرين جي چڪرن ۾ اچڻ بدران عقل هلائي، پنهنجي مقصدن، مرادن پوري ٿيڻ جي ڪوشش ڪندو آهي، بيمارينن لهن لاءِ دوائون وغيره استعمال ڪندو آهي. اهڙيءَ طرح انساني نسل ٻن طبقن ۾ ورهائجي وڃي ٿو، هڪڙا مذهبي عالمن جا معتقد، ٻيا عقل هلائيندڙ، هاڻي اسين اڳتي هلي انهن ٻنهي طبقن جا مثال ڏينداسون.

نوٽ:- مٿي ڄاڻايل طرح انسان جي عمر ڏهه لک ورهيه معلوم ٿيڻ بعد تنزائيم (افريته) ۾ ۷۰ لک ورهيه اڳ جي انسان جا هئا مليا آهن ۽ خود پاڪستان ۾ پوٺوهار وٽ چاليهه لک سال اڳ جي انسان جا هئا هٿ آيل آهن ۽ دنيا ۾ اڃا به وڌيڪ تلاشون جاري آهن.

باب ستون

مذهبي عالم ۽ عقلي عالم

ٿيوري چون ٿا، ته زمين روپي، وانگر آهي، ڍڳي جي سڌا تي

بيٺل آهي، اهو ڊگهو مڇي تي بيٺل آهي ۽ مڇي ٻائي ٿي. عقلي عالم (سائنسدان) چون ٿا، ته زمين ۽ ٻائي سڀ پاڻ ۾ گڏجي هڪ بال يا ڌڙي وانگر آهن، اهو بال سج جي چوڌاري ڦري ٿو.

پادري چون ٿا، ته ڪڪر آسمان جي هڪ درياءَ مان ٻائي پيئن ٿا، هڪ ملائڪه کين هلائي ٿو، ان جي هڪل ”گور“ آهي ۽ سنس چابڪ ”وچ“ آهي.

سائنس چوي ٿي، ته آسمان ۾ ڪوبه درياءَ ڪونهي، ڪڪر خود ٻائي آهن، کين هوا ئي هلائي ٿي، هو پاڻ ۾ ٺهڪن ٿا، ته آواز ٿئي ٿو ۽ بجلي نڪري ٿي. بالڪل ائين، جئن اسين به ڪي به شيون پاڻ ۾ ٽڪرائيندا آهيون، ته چڻڪون نڪرنديون آهن. انهي زميني بجلي ۽ آسماني بجلي ۾ ڪو فرق ڪونهي.

پادرين جي چوڻ موجب وچ ڪرڻ کان بچاءَ دعائن وسيلي ئي ٿي سگهي ٿو، مگر سائنس اهڙا اوزار تيار ڪيا آهن، جي جانن سان لڳائڻ سبب وچ هرگز نقصان نه پهچائيندي.

پادرين جي چوڻ موجب مينهن فقط دعائن سان وسي ۽ بند ٿي سگهي ٿو، مگر سائنس اهڙا اصول دريافت ڪيا آهن، جن موجب مينهن پنهنجي مرضي موجب وسي ۽ آڪامي سگهي ٿو. پادري چون ٿا، ته وبائي بيماريون گناهن جون شامتون آهن ۽ دعائن گهرڻ سان لهي سگهن ٿيون.

مگر سائنس چوي ٿي، ته اهي گدگي ۽ صحت جي اصولن جي ابتڙ هلڻ ڪري ٿين ٿيون ۽ وري صفائي ۽ صحت جي اصولن تي هلڻ ڪري بند ٿي وڃن ٿيون.

پادري چون ٿا، ته انسان جو مستقبل دعائن ۽ پتن جي وسيلي سڌاري ۽ بگاڙي سگهجي ٿو، مگر سائنس چوي ٿي، ته اهو حالات ۽ معائن سبب ئي سڌري ۽ بگاڙي ٿو.

پادري چون ٿا، ته هڪ ڏينهن سج بي نور ٿيندو، سنڀا اٿس

آسمان ويڙهجي ويندو، زمين ۾ زلزلو ايندو، پٿر ڇورو ٿي سمنڊن ۾ هوندا، پوءِ زمين جي سطح سنئين ٿيندي، خدا تعاليٰ جو تخت اٺ ملائڪ ڪڍي ايندا ۽ ٻيا ملائڪ ڪنهن ٻڌي ٻهندا ۽ پوءِ انسانن جو حساب ٿيندو.

سائنس چوي ٿي، ته زمين جي هستي ٽي صج جي روشنيءَ مان ٻڌل آهي، صج ختم ٿيندو، ته زمين ان کن اڳ ختم ٿي ويندي. اها ان ٿيڻي آهي، جو صج بي نور ٿي، ستارا ذڪري وڃن، آسمان ويڙهجي وڃي ۽ پوءِ به زمين سلامت هجي. ٻي خدا بادشاهن وانگر نه آهي، جنهن جا تخت ڪڇندا رهن ۽ درٻارون ٿينديون وڃن، هو ته ٻي مثل آهي.

پادري چون ٿا ته انسان جون تڪليفون لهڻ ۽ مرادون حاصل ٿيڻ جو ذريعو وظيفا آهن، انهن وظيفن وسيلي سندن مؤڪل (مقرر ٿيل ملائڪ) اچي مرادون پوريون ڪندا آهن، مشڪل لاهيندا آهن. مگر سائنس چوي ٿي، ته اهي سڀ ڊڪوسلا آهن، مشڪل لهڻ ۽ مرادون پڇڻ حالتن تي ٻڌل آهن.

پادري چون ٿا، ته حڪومت فقط قدرت جي وس ۾ آهي، هو ٽي وٽس تنهن کي حاڪم بنائي، وٽس تنهن کي رعيت مگر سائنس چوي ٿي، ته انسانن جون صحيح ڪوششون ئي حڪومتون ۽ رعيتون بنائين ٿيون، قدرت ڪنهن به خاص فرقي جي خاص طرفداري نٿي ڪري.

پادري چون ٿا، ته جيڪي به نبون ايجادون آهن، تن جو علم فقط خدا جي فضل سان سندس اوليائن کي حاصل ٿئي ٿو. مگر سائنس چوي ٿي، ته اوليائن ڪڏهن به ڪي چيزون ايجاد نه ڪيون آهن، هنن جون ايجادون فقط بکون ۽ رهاختون ۽ جسم کي ٽڪائڻ ۾ وجهي نفس کي مارڻ ۽ دل و دماغ کي بيڪار بنائڻ آهن. مگر اها سائنس ئي آهي، جنهن ريلوي، هوائي جهاز، سامونڊي جهاز ۽ ٻيا ڪارخانا قائم ڪيا.

پادري چون ٿا، ته چند ۽ صج خدائي نور آهن، هنن جي بي ادبي

ڪرڻ يا هنن ڏي منهن ڪري پيشاب ڪرڻ گناه آهي. اهڙيءَ طرح قطب تارو به اولياءَ آهي. مگر سائنس چوي ٿي، ته هو بي سمجه ستارا آهن، هنن ۾ ڪابه ادب جهڙي چيز ڪانهي. هو خواه قطب تارو بهن تارن وانگر ئي آهن.

پادري چون ٿا، ته زمين ۽ آسمان ۾ جيڪي به آهي، سوانده تعاليٰ سندس اوليائن جي تابع ڪري ڇڏيو آهي، اهي ئي انهن تي حڪومت ڪن ٿا ۽ هو سندن اشارن جا تابعدار آهن. مگر سائنس چوي ٿي، ته اوليائن مان ڪنهن کي به آسمان ۽ زمين تي ٻاڻي ۽ برابر اختيار ڪونه هو، بلڪ هنن کي نه اها به خبر هڪانه هئي ته هي ڇا آهن ۽ اهو انهي جوئي، نتيجو هو ته سج گرهن ۽ ڇنڊ گرهن ۽ ٻيهر تاري نڪرڻ وقت هو پريشان ٿيندا هئا، توبهون ڪندا هئا، ڄڻ ته اهي ڪي وڏيون مصيبتون آهن. پر سائنس اڳيان اهي ڳالهيون بالڪل معمولي آهن، هنن کي خبر آهي، ته فلاڻي وقت سج گرهن ٿيندو، فلاڻي وقت ڇنڊ گرهن ۽ فلاڻي ڏينهن ٻيهر تارو نڪرندو، نهن کان هراسان ٿيڻ جي ڪابه ضرورت ڪانهي.

يورپ ۾ هڪ دفعي پليگ ٻوڙ، پادرين انهي کي يهودين جي جادوگري سمجهي ۽ هنن کي مارڻ ۽ تڪليفون ڏيڻ ۽ دعائون گهرڻ لڳا، مگر پليگ سوين ورهيه هلندو رهيو. آخر سائنسدانن صحت جي اصولن ۽ صفائيءَ سان هنن کي دفع ڪيو، اهڙيءَ طرح بهن به ڪيترين بيمارين ۾ آئين ٿي ٿيو.

پادري چون ٿا، ته انسان کي شروع ۾ مڪمل علم مليل هو، جو هو پنهنجي گمراهين سبب گهڻائي رهيو آهي. مگر سائنس چوي ٿي، ته انسان جنن اڳ نٿن وڌيڪ اڻ ڄاڻ هو ۽ جيئن ٻوڙ نٿن وڌيڪ ڄاڻو ٿيندو وڃي ٿو، انهيءَ جو ثبوت هوائي جهاز، ريلوي، موٽرون، ڪارخانا، سٽيم، ٽيليفون ۽ ٽيلي ويزن (هزارن ڪوهن تان شڪل ڏيڻ) ۽ ائٽمي طاقت آهن.

پادري چون ٿا، ته نوان جو علم فقط حضرت لقمان ۽ ٻين اوليائن تي الهام ٿيل هو، ان جي ئي اصولن تي هاڻ سان شفا

ٿيندي. مگر سائنس چوي ٿي، ته دوائن بابت ڪوبه الهام نه آيل هو، نه اچي تو. هنن پنهنجا تجربا ڪري دوائون ۽ صحت جا اصول ايجاد ڪيا هئا، ان کان پوءِ اڄ تائين خواهه اڳتي به انسان پنهنجي تجربن سان ئي دوائون ۽ صحت جا اصول ايجاد ڪن ٿا.

پادري چون ٿا، ته ڪنهن کي به خبر پئجي نٿي سگهي، ته حامله جي پيٽ ۾ ڇو آهي يا مادي، سائنسدان چون ٿا، ته ڊاڪٽري ۽ سائنسي عملن جي وسيلي اهو معلوم ڪري سگهجي ٿو.

پادري چون ٿا، ته ڪنهن کي به خبر پئجي نٿي سگهي، ته ميهن ڪڏهن وڃن ٿيون، مگر سائنسدان سمن رصد گاهن وسيلي اهو اندازو ڪري سگهن ٿا.

پادري چون ٿا، ته هزارن ڪوهن تان رڳو اولياءَ ئي گالهائي يا سڌ ٻڌي يا ڏسي سگهن ٿا، مگر سائنسدان چون ٿا، ته هزارن ڪوهن تان رڳو سائنسي اوزارن رڳو نرانسٽر تي گالهائي سگهجي ٿو ۽ ٿيلي ويزن وسيلي ڏسي به سگهجي ٿو. اوليائن بابت اهڙيون مشهور ڪيل گالهيون سڀ گورا آهن، جي نه ته ٻلي اوهين ڪوبه اهڙو اوليا ميدان تي آئي ڏيکارين، جو ڪلهو ڪلهو ڪرامتون ڪري ڏيکاري.

پادري چوندا آهن، ته چورن ۽ ڏوهارين جا نالا مختلف وظيفن ۽ عمليات وسيلي معلوم ڪري سگهجن ٿا، مگر سائنسدان صاف ثابت ڪري ڏيکارين، ته اهي رڳا ڏکا آهن. اهي نالا صحيح جاسوسيءَ سان ئي معلوم ٿيندا آهن.

پادري چوندا آهن، ته جنگ ۾ دعائن وسيلي گوليون به بي اثر رهن ٿيون، مگر سائنسدان چيلينج ڏنو، ته ڪنهن به شخص کي وٺي، اهڙا تعويذ ٻڌي وٺي تهڙا ڦيٽا وجهي اڳيان آڻيو، اسين گولي ٽاهون هو ضرور مري ويندو، ٻئي طرف فقط فولادي ۽ سائنسي زرهن وسيلي بهي سگهجي ٿو ۽ جنگ ۾ دعائن جو ڪوبه واسطو ڪونهي، اها

حالات ۽ اٽڪل بازين تي ٻڌل آهي.

پادري چون ٿا، ته نانگن جا زهر دعائن ۽ قيثن وسيلي نهن ٿا، مگر سائنس چوي ٿي، ته اهو مريض غلط آهي، مگر حقيقت هـي آهي، ته نانگن بلائن ۾ مڪي تمام ٿورا آهن، جن ۾ تـڪو زهر هوندو آهي، پوءِ هاڪي يا تورڙي زهر جي ڏنگن سبب ماڻهو ازخود پنهنجي ئي طاقت سان چڱو ڀلو ٿي وڃي ٿو، قيثا دعائون فقط هن کي تسڪين ڏين ٿا، جنهن ڪري سندس طاقت زور وٺي ٿي، باقي سخت زهر هرگز قيثن سان نه ايندا آهن، جنهن لاءِ هو چئلينج ڏيندا آهن، ته اسين جنهن ماڻهوءَ کي پنهنجي هٿ سان ڪنهن خاص بلا نانگ کان ڏنگايون، پوءِ قيثن وسيلي چڱو ڀلو ڪري ڏيکاربو، ته هزارين روپيا انعام ڏينداسون.

سائنسدانن جي انهي چوڻ جو ثبوت هن قسم جي مشهور آکاڻي مان ملي ٿو:

هڪ درويش گڏھ تي چڙهي ڪنهن ڳوٺ وٽ آيو، سخت مينهن اچي کنيس، ڳوٺ جي وڏيري جي زال سخت سورن ۾ هئي، ٻار ٿئي آيس، درويش چيو، ته جي مون ڪسي ۽ منهنجي گڏھ ڪسي اجهو ڏيو، ته اهڙو تعويذ ڏيانو، جو ٻار بڪدر چمي پوي. هن ۽ گڏھ کي اجهو مليو ۽ هن تعويذ ۾ هي بيت لکيو:

مرا جا شد، خرم را نيز جا شد،

زن دهقان زايد يا نـم زايد!

يعني مولڪي به جاءِ ملي ۽ منهنجي گڏھ کي به ملي، هائي ڇت جي جوءِ ٻار چئي خواه نه چئي!

زال جو ٻار چمي پيو ۽ اهو تعويذ اڳتي به هلڻ لڳو، جوهينئر به نقش سليماني ڪتاب ۾ لکيل آهي ۽ ملان ٻيا هڪم آئيندا آهن.

پادري چون ٿا، ته آسمان تي جيڪا انڊلٽ ڏسڻ ۾ ايندي آهي، سا طوفان لوح کان پوءِ ظاهر ٿئي ٿي ۽ اهو هڪ خدائي نشان آهي ڪن خاص ڳالهين لاءِ. سائنس چوي ٿي، ته انڊلٽ نه ڪو خاص خدائي نشان آهي، نه هوءَ طوفان لوح کان پوءِ نروار ٿئي ٿي، بلڪه

هميشه جڏهن به سج جا ترورا ڪڪرن اندران ٿي نڪرندا آهن، تڏهن اهي البلب جي صورت ۾ ڏسڻ ۾ ايندا آهن، ۽ اها نه فقط مينهن وقت بلڪ ماڪ وقت به ڏسي آهي.

پادري چون ٿا، ته انسانن جي زبان هڪ هئي ۽ طوفان نوح کان پوءِ بابل جي مناري ڪرڻ وقت دنيا جي انسانن جي زبانن ۾ اختلاف پيو. سائنس چوي ٿي، ته بابل جي مناري ٺاهڻ ۾ صرف عراق ۽ آسپاس جي ملڪن جا ماڻهو هئا، پر دنيا جو هنن سان ڪوبه واسطو نه هو، زبانون هميشه کان هر هڪ ۽ هر ماڪ جون ڌار ڌار هئي رهيون آهن، ڪڏهن به دنيا جي هڪ زبان نه هئي.

پادري چون ٿا، ته جيڪو شخص توريت انجيل ۾ لکيل خيالن جي خلاف ڪابه ڳالهه ظاهر ڪري ٿو، ته اهو ڪفر ٿو بڻجي ۽ سزا لائق آهي. چنانچہ پادرين جي طرفان سنہ ۱۴۳۱ع کان وٺي ۱۸۰۸ع تائين انهي ڏوه ۾ اٽڪل ساڍا ٽي لک ماڻهن کي سزائون ڏنيون ويون، جن مان ۳۲ هزار ته جيلراجلايا ويا هئا، مگر سائنس چوي ٿي ته هر شخص کي پنهنجي خيالن جي ظاهر ڪرڻ جو حق آزادي سان هجڻ گهرجي، جيڪڏهن اهي خيال حقيقتن جي خلاف هجن، ته ٻين ڌرين کي انهن جي نرديد ڪري ڳالهه کي صفا ڪرڻ گهرجي، ائين نه، جو جنهن ڳالهه جو جواب نه ڏئي سگهجي، ان تي سزا ڏجي.

پادرين جي طرفان بخشش ناما وڪرو ڪيا ويندا هئا، جي خريد ڪندڙن کي باور ڪرايو ويندو هو، ته انهن جا گناهه خدا تعاليٰ بخشش ڪيا، مگر سائنس چوي ٿي، ته قدرت ڪنهن جا به گناهه، ڪنهن به شخص جي ڀارت سان معاف نٿي ڪري، جيڪڏهن ائين هجي ها، ته خود پادرين هي سردار يعني پوپ کي پادفرنگ نه ٿئي ها. پادري چون ٿا، ته حڪومت جو نظام هميشه ائين ئي هئڻ گهرجي، جيئن اسين چئون، ڇاڪاڻ ته اسان جو فرمان خدا جو فرمان آهي. سائنس چوي ٿي ته پادرين کي ڪوبه فرمان مليل ڪونهي، هو پنهنجي مڙيلن مطابق ئي ماڻهن تي حڪومت چاهين ٿا،

درحقيقت ماڻهن تي حڪومت ائين ئي هلڻ گهرجي، جن ماڻهن لاءِ فائدي مند هجي.

ڪي مذهبي ماڻهو چوندا آهن، ته جيڪڏهن مک پيشن جي شي ۾ ڪري پوي، ته انکي لهي ڏياري ڪڍجي، ۽ پوءِ ان کي هي ڇڏجي. چوڻ ان جي هڪ پر ۾ گند هوندو آهي، جو کاڌي تي هڻندي آهي، پر پٺي پر ۾ شفا هوندي آهي جا طعام ۾ داخل ٿيڻ سان طعام مان پهرئين پر جو نقصان نڪري وڃي ٿو. مگر سائنس ثابت ڪيو آهي ته مک جا پٺي پر هڪ جهڙا گندا آهن، ۽ پٺي پر تي ڪابه شفا جهڙي شيءِ لڳل ڪانه هوندي آهي. انڪري مک کي لهي ڏيارڻ ته طعام کي وڌيڪ گندو ڪرڻو آهي.

پادري چون ٿا ته زلزلا صرف خدائي ڏم سبب اچن ٿا، يا ڪن جو خيال آهي ته ڌرتي ڍڳي جي سڱ تي آهي، اهو سڱ ٽڪڙ ڪري هو ۽ پٺي سڱ نسي رکي ٿو ته زلزلو اچي ٿو. مگر سائنس چوي ٿي ته زلزلا فقط هن ڪري اچن ٿا، جو زمين اندر گندڪ ۽ ٻيون آتشي شيون آهن، اهي ٻاهر نڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون ۽ ڪن خاص جابلو هنڌن تي تمام گهڻو ۽ ور ور ڏهن اچن ٿا، انڪري خدائي ڏم جو ڪوبه سوال ڪونهي. سائنسي اوزار زلزلا پيمائش ڪن ٿا، ته اڳواٽ ئي خبر پئجي سگهي ٿي، ته فسلالي وقت هيتريءَ رفتار جو زلزلو ايندو.

پادري چون ٿا ته ٻوڏون، طوفان ۽ ڏڪار صرف خدائي ڏم سبب اچن ٿا ۽ دعائن سان ٽرن ٿا. سائنس چوي ٿي، ته اهي نيڪن ٻرن سڀني تي اچن ٿا، انهي ڪري ڏم جو ڪوبه سوال ڪونهي. هنن کي سائنس وسيلي مضبوط ۾ رکي سگهجي ٿو.

پادرن جي خيالن موجب آسمان ست آهن، جي مختلف جواهرن مان ٺهيل آهن ۽ انهن کي دروازا آهن. سائنس آسمان جو وجود مڃي ٿي ڪونه ٿي ۽ رنگ کي فقط حد نظر چوي ٿي، يعني نظر انهي کان اڳتي نٿي وڃي.

ڪي پادري چون ٿا ته قيامت وڃي سڄي نيزي برابر ايندو، مگر

سائنس چوي ٿي، ته سچ هتان ڪروڙين ميل پري آهي، اهڙي پرامن
اچڻ، ته ٺهيو، پر رڳو ٿورا ميل اوري اچي ته جيڪر ڌرتي جي
ڇت تي وڃي.

پادري چون ٿا، ته زهرو تارو دراصل هڪ عورت آهي، ها
ملائڪن کان زنا ڪرائڻ ۽ پوءِ توبه ڪرڻ سبب تارو ٿي وڃي
آسمان ۾ بيٺي. سائنسي عالم چون ٿا، زهرو تارو سموري ڌرتيءَ کان
ٻه تمام گهڻو وڏو آهي ۽ جڏهن ڌرتي ٺهي آهي، تنهن کان تمام
گهڻو اڳ هو ٺهيو آهي، پوءِ ان کي زال سڏڻ ڪيڏي نه احمقپائي آهي.
پادري چوندا آهن، ته تارا انهيءَ ڪري ڪڙندا آهن، جو شيطان
ملائڪن جون گالهليون ٻڌڻ لاءِ آسمان تي وڃن ٿا، ان ڪري کين
اهي آواز لڳايا وڃن ٿا. مگر سائنس چوي ٿي، ته اهي ڪڙندڙ تارا
آسمانن ته ڇا، پر سچ کان به گهڻو اوري آهن، آسمان جو چيهر
انهي کان اربين اربين ميل پري آهي، پوءِ انهي اوريان ملائڪن
ڪٿان هوندا جي گالهليون ڪندا هوندا ۽ ڪڙندڙ تارا روزانه لکين
آهن، پوءِ ڇا لکين شيطان روزانه پيا گالهليون ٻڌڻ ۽ مرڻ وڃن ٿا؟
اهي سڀ گالهليون ائين ئي پيون ٻڌائين، ته پادرين جواهر و علم
ڌڪا ۽ ڪپوڙا آهي ۽ سائنس ئي صحيح رستي تي آهي، اگرچہ هو
به ائين چوي ٿي، ته اسان کي به ٿورڙو علم آهي، اڃا ته تمام
گهڻو علم حاصل ڪرڻو اٿئون.

هاڻي اسان جي ڪتاب جو پهريون حصو پورو ٿيو، هن کان
پوءِ ٻين حصن ۾ سائنس جي روشنائي ۽ ڪائنات ۽ انسان جي
تاريخ بيان ڪئي ويندي. اگرچہ انهي جا ڪجهه اشارا هن حصي ۾
آيل آهن، پر سلسلو وار ٻين حصن ۾ بيان ٿيندي. ۽ انهن حصن مان
ڪي تصويرن سميت انسان اخبار ۾ به شايع ٿيل آهن ۽ خود حڪومت
۽ ڪستان طرفان به تصويرن سان ڇپايل آهن.

هفتہ وار اخبار

انسان

جنهن ۾ هيءَ ڪتاب به شايع ٿيو ۽ ٻيا ۽ انساني بهتريءَ ۽ مظلوميءَ ۽ پریشانين مان نڪرڻ، سندن پڪارون آهون ۽ داعون شايع ٿينديون هيون جي ڪن ظالم ڪامورن کي پسند نه آيون ۽ نه فقط اخبار کي بند ڪيائون مگر سندس ايڊيٽر سنڌ جي شهره آفاق اديب محمد عثمان ڏيپلائي کي به بند ڪيائون.

ان بعد چونڊا رهيا ته جيڪڏهن سندس نالو ڦيرائي ”شيطان“ رکين ته موڪل ڏيندائون، جو اڳ به لاهور ۾ موڪل ڏني ائئون، پر انسان جي لفظ کان ئي اسان کي آندڙ مائد پيدا ٿئي ٿي.

مگر هاڻ الحمد للہ

سندس هر ڇو هر هفتہ ۵۰ پئسن قيمت جو نڪري ٿو، جو هر ڪنهن شهر جي اخبار وارن کان ملي سگهندو، ٽپال رستي گهرائيندڙن کي سالانه چنده ۲۵ روپيا ۾ موڪلي ڏنو.

ايڊيٽرس: مئنيجر انسان

پوسٽ بڪس نمبر ۱۵۲

جلد آباد سنڌ

هيءَ ڪتاب

انسان جي تاريخ ۾ پاڻ سڃاڻڻ جو بنيادي سبق ڏئي ٿو ته:
آيا ڪم آهيان؟
ڪٿان آيو آهيان؟
سڄ چنڊ ڇا آهن؟
تارا ڇا آهن؟
آسمان ڇا آهي؟
مينهن ڪيئن ٿو وسي؟
ماڻهون ڪيئن ٿو اچي؟
سڄ چنڊ تارا ڪيئن ٿا لهن ايرن؟
اهو سڀ ڪيئن ٻروڙيو ويو؟
انهن جسي ٻروڙڻ جڏهن ڪوششون ڪندڙن تي ڪيڏيون
وڌيون مصيبتون آيون؟
ته به هر ويڇر مجاهد حق جي تلاش ۾ وڌندا ويا.
۽ نه اچي پنهنجو پاڻ به سڃاڻائون ۽ ٻين کي به سڃاڻايائون
جنهن حضرت شاھ ٻٽائي رح جو قول ظاهر ٿيو ته:
پهري ڄاڻ ٻڌائڻ ۾ ڪم روح رهاڻ
نه نڪو ڏونگر ڏيڻ ۾ نڪاڻ ڪيچين ڪاڻ
پنهنون ٿيس ٻڌائڻ، سنڀالڻ سان سور هوا
۽ جي تون صحيح سڃاڻين پاڻ آهين قيمت سنڌو ڦٽرو
اهي سڀ چيزون مطالع ڪري پنهنجو دماغ روشن ڪرڻ
لاءِ هي ڪتاب غور سان پڙهو، هن ڪتاب جو مطالعو اوهان
کي ڳڻين وهن جي ڀار مان مڪڙي دل کڻي حقيقت جي
روشنيءَ ۾ آڻيندو.

انسانيت جي بهتري چاهيندڙن لاءِ

مشهور اهل-قلم محمد عثمان
 ولد حبيب اللہ، ڏينھلاڻي جو هن
 ڪتب خانه مصنف آهي، سو
 ۱۳ جون ۱۹۰۸ تي شهر ڏيپل
 ضلع ٿرپارڪر ۾ ڄائو. سنڌي
 ۾ ادب، فاضل، انگريزي ۾
 مئٽرڪ، اردو ۾ بي.ا. ۽ دو چنگو
 ماهر، عربي، هندي، گجراتي، پنجابي
 وغيره جو به ڪجهه واقف
 آهي. پاڻ علم، تجويز، رسم،
 جفر، تعويذ و ضائف، سادڪ

امت (ڏس) کان به واقف آهي. ۱۹۰۹ کان ادب ۾ دلچسپي رکي
 ٿي. سندس پهريون مضمون اردو اخبار منادي، دهلي ۾ ۱۹۰۹ ۾
 ڇپيو ۽ پوءِ مختلف پرچن ۾ اردو سنڌي ۽ ۽ افسانا، شعر وغيره ايندا
 رهيا. ۱۹۳۹ کان پنهنجو ڪتابي سلسلو شروع ڪيائين، ڪل ۱۳۰
 ڪتاب شايع ڪري چڪو آهي، هيستائين اخبار عبرت، اخبار انسان
 ۽ سنڌ ٽائيمس به شايع ڪيون اٿس ۽ ماهوار رسالو سائيه ڊائجسٽ
 به شايع ڪيو اٿس، جو هينئر ۷۰ ورهين جي عمر ۾ نئين رنگ ڏيڻگ
 سان پنج روپيا قيمت وارو ڪري ڪڍيو اٿس. سندس اصول آهي ته:
 تنهن ڏيندي ڪاهه، ڪانهي وٺڻ نه هجي جي،

مٿان ٿئي اولاد، پير نه لهين پير نه جو!

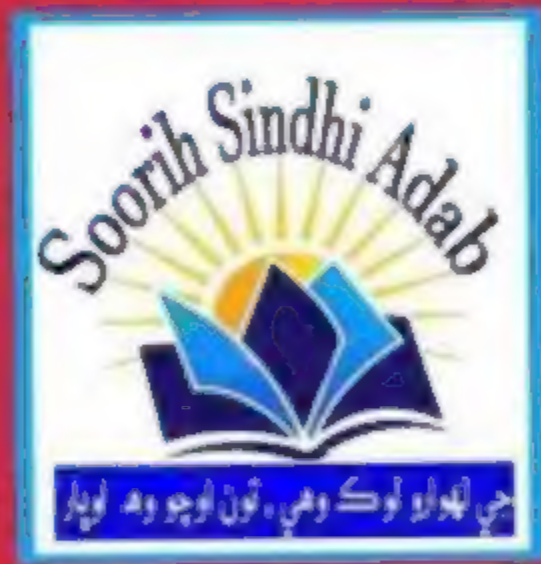
بي ڪلاس، لاڳور قلم، بي ڪلاس ۽ ڪاري چڪر ۽ امريڪا
 جا سير به ڪري چڪو آهي.

مهندس اولاد ۽ دوست چون ٿا ته هن عمر ۾ ايتري محنت نه
 ڪر، محنت تي ٻرو اثر پوندو، پاڻ کلي جواب ڏيندو آهي ته:

وڏا طالع ٿن جا، جي مارگ ۾ ميدون

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488